

ΘΗΣΕΩΣ ΣΤ. ΤΖΑΝΝΕΤΑΤΟΥ

Ἐντεταλμένου ὑφηγητοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας

ΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ

Ὡς ἔγραψεν ἐπ' ἐσχάτων ὁ P. Chantraine, θὰ ἡδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι πᾶν τὸ ἀφορῶν εἰς τὸν Θουκυδίδην εἶναι δυσχερές καὶ ἡ σπουδὴ ἔτι τοῦ βίου αὐτοῦ, αἱ περὶ τοῦ ὁποίου εἰδήσεις ἡμῶν εἶναι λίαν κακαί¹. Εἶναι δ' εὐνόητον ὅτι καὶ ἡ περὶ τῶν διαιρέσεων τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ ἔρευνα δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη πολλαπλῶν δυσχερειῶν, ἐφόσον καλύπτει τοὺς κλασσικοὺς καὶ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, καίτοι πάντα τὰ κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περιόδους ταύτας, ἔχουσι μελετηθῇ, ὡς εἰκός, μετ' ἐπιστάσεως. Ἀλλ', ἐφόσον ἡ ἔρευνα αὕτη ἐκτείνεται καὶ εἰς τοὺς ἔπειτα μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνους, ἡ καθ' οὗς σπουδὴ καὶ ἐπίδρασις τοῦ θουκυδιδείου ἔργου δὲν ἔχει μέχρι σήμερον τύχει τῆς προσηκούσης προσοχῆς, εἶναι ἐπόμενον αἱ δυσχερεῖαι αὗται νὰ αὐξάνωνται ἀναλόγως. Ὅμως τοιαύτη ἔρευνα, παρέχουσα τὴν ἐνδεδειγμένην πληρότητα, δεικνύουσα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν ἐν τῇ συνεχείᾳ ἐπίδρασιν τῆς παραδόσεως, ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ. Τοιαύτη δὲ καὶ ἐπιχειρεῖται κατωτέρω.

Α' – ΥΠΟ ΤΙΝΑΣ ΣΥΝΘΗΚΑΣ ΕΓΕΝΟΝΤΟ ΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ

Ὡς ἔχει παρατηρηθῇ, ἐν οὐδενὶ σφζομένῳ ἔργῳ τῶν συγγραφέων τοῦ Ε' καὶ τοῦ Δ' αἰῶνος π.Χ. γίνεται μνεία τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου². Τὸ γεγονὸς τοῦτο συνάπτεται καλῶς πρὸς τὴν διαπίστωσιν τοῦ διὰ πολλῶν κρίναντος τὸ θουκυδίδειον ἔργον Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς, καθ' ἣν οὐδεὶς ἄλλος, ἐκτὸς τοῦ Δημοσθένους, ἀρχαῖος συγγραφεὺς ἐμιμήθη, κατὰ τὰ ἰδιαί-

1. Βλ. Rev. Philol., σειρ. Γ', τόμ. ΚΘ', 1955, σ. 80.

2. Ἐκτὸς ἄλλων βλ. Schmid-Stählin, Gesch. d. griech. liter. I, 5,2,2, 1948, σ. 207' πβ. καὶ τὸ μόλις ἐκδοθὲν ἔργον τοῦ M. Hadass, Ancilla to classical reading, Columbia university press, 1954, σ. 215. Ὅλος ἐπὶ μέρους ἀπηχῆσεις, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἐπισημαίνονται παρ' ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν, ὡς τῷ Ἀριστοτέλει, βλ. Schmid-Stählin, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 208.

τερα χαρακτηριστικά αὐτοῦ, τὸν Θουκυδίδην ¹. Ἀξιοσημεῖωτα ἐξ ἄλλου, ὡς ἔγραψεν ὁ J. Klassen ², εἶναι τὰ παραδιδόμενα παρὰ τῷ Διογένει τῷ Λαερτίῳ (Β', 6, 57) : «λέγεται ὅτι καὶ τὰ Θουκυδίδου βιβλία λανθάνοντα ὑφελέσθαι δυνάμενος αὐτὸς (sc. Ξενοφῶν) εἰς δόξαν ἤγαγεν». Ταῦτα βεβαίως πᾶν ἄλλο πρέπει ἢ νὰ γίνωνται ἀβασανίστως δεκτά, ἄλλωστε καὶ διότι αὐτὸς ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος εἰσάγει ταῦτα διὰ τοῦ «λέγεται», ἄλλ' οὔτε καὶ παντάπασιν ἀμελητέα νὰ κρίνωνται, δοθέντος ὅτι, ὡς παρατηρεῖται παρὰ τῷ Wade-Gery, φυσικὸν εἶναι νὰ θεωρῇται ὁ Ξενοφῶν ὡς ὁ ἐκδότης τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ³. Ὅπως δὲ ὅμως καὶ ταῦτα, ἀνεξαρτήτως τῶν διατυπωθεισῶν ἐντεῦθεν ἄλλων ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασίῶν ⁴, ἀποτελοῦσιν ἔνδειξιν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου ἦτο δλίγον γνωστὸν ἐπὶ τῆς κατ' αὐτόν, ὡς καὶ τῆς μετ' αὐτὸν γενεᾶς ⁵. Παρὰ τὴν ἀπὸ τούτων ἐκδοτικὴν ἀντιμετώπισιν, ὅπως καὶ τῆς μετ' αὐτὸν γενεᾶς, ἀπαιτεῖται ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθείας τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποδοτικῆς αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ὅμως καὶ ταῦτα, ἀνεξαρτήτως τῶν διατυπωθεισῶν ἐντεῦθεν ἄλλων ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασίῶν ⁴, ἀποτελοῦσιν ἔνδειξιν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου ἦτο δλίγον γνωστὸν ἐπὶ τῆς κατ' αὐτόν, ὡς καὶ τῆς μετ' αὐτὸν γενεᾶς ⁵. Παρὰ τὴν ἀπὸ τούτων ἐκδοτικὴν ἀντιμετώπισιν, ὅπως καὶ τῆς μετ' αὐτὸν γενεᾶς, ἀπαιτεῖται ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθείας τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποδοτικῆς αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ὅμως καὶ ταῦτα, ἀνεξαρτήτως τῶν διατυπωθεισῶν ἐντεῦθεν ἄλλων ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασίῶν ⁴, ἀποτελοῦσιν ἔνδειξιν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου ἦτο δλίγον γνωστὸν ἐπὶ τῆς κατ' αὐτόν, ὡς καὶ τῆς μετ' αὐτὸν γενεᾶς ⁵. Παρὰ τὴν ἀπὸ τούτων ἐκδοτικὴν ἀντιμετώπισιν, ὅπως καὶ τῆς μετ' αὐτὸν γενεᾶς, ἀπαιτεῖται ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀληθείας τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀποδοτικῆς αὐτοῦ.

1. Περὶ Θουκ. 52 (Usener, Radermacher, παρὰ Teubner, 1899) : «Συγγραφέων μὲν οὖν ἀρχαίων, ὅσα καμὲ εἰδέναι, Θουκυδίδου μιμητῆς (οὐδείς) ἐγένετο κατὰ ταῦτα γε, καθ' ἃ δοκεῖ μάλιστα τῶν ἄλλων διαφέρειν.» αὐτόθ. 53 : «Ῥητόρων δὲ Δημοσθένους μόνος... καὶ Θουκυδίδου ζηλωτῆς ἐγένετο κατὰ πολλὰ.»

2. Thucydides I⁸, Βερολίνον, 1879, σ. LXXXVI.

3. Βλ. The Oxford classical dictionary, ἀνατύπ. 1953, ἐν λ. Thucydides, σ. 903α. Πάντως ἐπιφυλάξεις, ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀνωτέρω, εἶχον καὶ παλαιότερον διατυπωθῆναι, ὡς παρὰ τῷ A. Croiset, Hist. littér. grec.³, τόμ. Δ', 1900, σ. 99.

4. Μίαν τούτων, οὐχὶ δὲ τὴν ἐλάσσονα, βλ. παρὰ Ch. D. Morris, Thucydides, βιβλ. Α', Βοστώνη, 1888, σ. 53.

5. Ὁ H. J. Rose (A handbook of gr. liter., Λονδίνον, 1934, σ. 305) δέχεται μὲν ὅτι ἦτο μικρὰ ἡ μίμησις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου μέχρι τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι τὸ ἔργον ἐμελεῖτο καὶ ἐθαυμάζετο ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς πρώτης ἐκδόσεως αὐτοῦ, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ παραθεθῇ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο πηγᾶς.

6. Τοιαύτη εἰς μέρη, φυσικῇ οὕτως εἰπεῖν διαιρέσει, ὑποδεικνύουσα τὸ σχέδιον, καθ' ὃ συνέλαβε καὶ ἐδημιούργησε τὸ ἔργον αὐτοῦ ὁ συγγραφεύς, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐμφανὲς ἐν ἄλλοις ἔργοις τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὡς ἐν τῇ Κύρου ἀναβάσει τοῦ Ξενοφῶντος, ἐνθα ἐν τέλει ἐκάστου μέρους ὑπάρχει εἰδὸς τι περιλήψεως, τῇ Πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος κ. ἄλλ. Περὶ τούτων πβ. M. Hadas, ἐνδ' ἀνωτ., σ. 13 κ. ἑξ.

Οὐχὶ μόνῃ ἡ ἔσωτερικὴ κατάστασις τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ δὲν παρέχει ἔδαφος εἰς τὴν συναγωγὴν θετικῶν τινῶν σχετικῶς συμπερασμάτων. Οὕτε ἄλλα, ἔξωτερικά, οὕτως εἰπεῖν, ἢ μᾶλλον τεχνικὰ αἷτια, ὥς εἶναι ὁ τρόπος δημοσιεύσεως τοῦ ἔργου, βοηθοῦσιν ἡμᾶς ὁποσοῦν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦλάχιστον ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς περὶ τὸν ἱστορικὸν ἢ βραχὺ σχετικῶς μετ' αὐτὸν χρόνους. Ἔχει παρατηρηθῆ ὅτι κατὰ τοὺς πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου χρόνους, ὅτε μεγάλα εἰλητάρια ἦσαν κατὰ κανόνα ἐν χρήσει ¹, ὁ συγγραφεὺς ἐρρῶμιζεν, ὥς φαίνεται, τὴν δομὴν τοῦ ὁσονδήποτε μακροῦ ἔργου αὐτοῦ, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ποσῶς ὑπ' ὄψιν τὸν ὄγκον τοῦ εἰληταρίου, προδήλως δὲ καὶ ὁ Θουκυδίδης συνέθηκε τὸ ἔργον αὐτοῦ ὥς συνεχές τι ὅλον καὶ δὲν προσεπάθησε νὰ διαρθρῶσιν αὐτὸ οὕτως, ὥστε τὰ τέμματα τῶν μερῶν αὐτοῦ νὰ συμπίπτωσι πρὸς τὰ τέμματα τῶν εἰληταρίων, ἐν οἷς τὸ ἔργον εἶχε δημοσιευθῆ ². Πρέπει δὲ μᾶλλον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἀντιγραφῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ³. Κατὰ ταῦτα πάντα εἶναι εὐεξήγητον ὅτι τὰ κατὰ τὴν διαίρεσιν τοῦ θουκυδιδείου ἔργου πράγματα πρέπει νὰ τοποθετῶνται μεταγενεστέρως, ἐνδέχεται δὲ ταῦτα, ὥς οὕτως ἀφίσταντο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως, νὰ φέρονται — καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαιότερον — ποικιλοτρόπως.

Πράγματι κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, παραλλήλως πρὸς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν βιβλίων ἀνεπτύχθη νέον σύστημα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ὄγκον τῶν βιβλίων, καθ' ὃ ὁ συγγραφεὺς ὤφειλε κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ νὰ δίδῃ τοιαύτην εἰς αὐτὸ διάρθρωσιν, ὥστε ἕκαστον μέρος αὐτοῦ νὰ καλύπτῃ ἐν εἰλητάριον. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐφηρμοσθῆ καὶ προκειμένου περὶ τῶν παλαιότερων ἔργων ⁴, φυσικῶ τῷ λόγῳ παρὰ τῶν ἀντιγραφῶν, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐνταῦθα περιεῖχε βεβαίως δυσχερείας. Οἱ διαιροῦντες τὸ ἔργον κατὰ μείζονα λόγον ἀπέβλεπον εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἰδίων, πρακτικῆς δὲ μᾶλλον φύσεως, ἀναγκῶν καὶ ἐπιδιώξεων, κατ' ἐλάσσονα δ' ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν τὴν διάρθρωσιν τοῦ ἔργου. Δοθέντος δ' ἔξ ἄλλου ὅτι ἡ εἰσαχθεῖσα τότε σταθερὰ ἔκτασις τοῦ εἰληταρίου ἔσχυσε μὲν μεγάλως μέχρι τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος λήγοντος ⁵, ἀλλ' οὐδέποτε διε-

1. Περὶ τούτου, ἐκτὸς ἄλλων, βλ. τὸ νεώτατον ἔργον τοῦ E. A. Parsons, *The alexandrian library*, Λονδῖνον, 1952, σ. 205, ἰδία σημ. 1.

2. Βλ. F. W. Hall, *A companion to classical texts*, Ὁξφόρδη, 1913, σ. 7.

3. Πβ. ἀρθρον τοῦ G. Lafaye ἐν Daremberg - Saglio, *Dict. antiqu. grecqu. rom.*, τόμ. Γ', ἐν λ. *liber*, σ. 1177β.

4. Βλ. F. W. Hall, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 8· πβ. κ. G. Lafaye, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1178α, ἐνθα καὶ παλαιότερα βιβλιογραφία.

5. Ἀπὸ τοῦ Δ' αἰ. μ.Χ. ἀρχεταὶ ἐπικρατῶν ὁ κώδιξ. Περὶ τούτου, ἐκτὸς ἄλλων, βλ. τὸ νεώτατον ἔργον: B. A. van Groningen, *Short manual of greek palaeography*, Leiden, 1940, σ. 22 (τὴν νεωτάτην, δευτέραν ἔκδοσιν, 1955, τοῦ ἔργου

τηρήθη ἀκάμπτως, ἐξηγείται εὐκόλως, διατὶ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως καθαρῶς, οὕτως εἰπεῖν, τεχνικῆς ἦτο ἐνδεχόμενον περὶ μεγάλου τινὸς ἔργου τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος νὰ φέρωνται πλείονες τῆς μιᾶς διαιρέσεις κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἢ βραχὺ μετ' αὐτοὺς.

Πρὸς τὰς ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπορρεούσας διαπιστώσεις ταύτας, τὴν τελευταίαν δηλονότι καὶ τὴν βραχὺ ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν, καθ' ἣν ὁ ἱστορικὸς δὲν φαίνεται ὅτι ἐπεχείρησε διαιρέσειν τοῦ ἔργου αὐτοῦ, συνάπτονται καλῶς καὶ ἄλλα, περὶ ὧν κατωτέρω, μάλιστα δὲ τὰ παρὰ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Θουκυδίδου μαρτυρούμενα, ἅτινα συνήθως, κυρίως δὲ κατὰ τὸ δεύτερον μέρος αὐτῶν, προβάλλονται παρὰ πολλῶν τῶν νεωτέρων ὡς ἐπαρκῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου αἰτιολογία : *σχόλ. Θουκ. Δ', 135, 2* (Hude) : «*ἡ δὲ ἀληθεστέρα λύσις τοιαύτη, ὅτι ὁ Θουκυδίδης οὐ διεῖλεν εἰς ἱστορίας, ἀλλὰ μίαν συνεγράψατο. καὶ ὄφρα ἐκ τῆς διαφωνίας τῶν κριτικῶν οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν διεῖλον εἰς ὀκτώ, οἱ δὲ εἰς ἑπτὰ, τὴν πρώτην εἰς β' καὶ τὰς ἄλλας ἑπτὰ εἰς ια'.*». Πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας ταύτης κατὰ τὸ πρῶτον μάλιστα μέρος αὐτῆς ἐλαττοῦται ἐκ τῆς φύσεως τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων, περὶ ὧν γενικῶς παρατηρεῖται παρὰ τῷ Hude : «*nec satis vetusta nec vero bona esse inter omnes constat*»¹. Ἡ παρατήρησις αὕτη πρέπει νὰ λαμβάνηται πάντοτε ὑπ' ὄψιν καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις, ἐνθα συχνῇ γίνεται χρῆσις εἰδησεων ἐκ τῶν σχολίων τούτων.

Πῶς ἔχουσι τὰ πράγματα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Θουκυδίδην κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, τοὺς πρώτους τοὺλάχιστον αἰῶνας, δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Ὅμως φαίνεται ὅτι οἱ λόγιοι τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου δὲν ἔδειξαν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου οἷαν περὶ τοῦ ἔργου ἄλλων συγγραφέων φροντίδα. Εἶναι ἐν τούτοις πιθανὸν ὅτι παρ' αὐτῶν ἐγένετο ἡ καὶ σήμερον

δὲν ἡδυνήθη νὰ ἴδω), ἐνθα ὅμως παρατηρεῖται ὅτι τὰ ἐκκλησιαστικῶς περιεχομένου χειρόγραφα ἐξηκολογήσαν ἐπὶ μακρὸν γραφόμενα καὶ μετὰ τὸν Δ' αἰ. μ.Χ. ἐπὶ εἰληταρίων.

1. *Scholia in Thucydidem*, ἔκδ. C. Hude, παρὰ Teubner, 1927, σ. III (praefatio). Τοῦτο ἐντάσσεται καλῶς ἐν τοῖς γενικώτερον παρατηρουμένοις παρὰ J. F. Mountford (*The Oxford classical dictionary*, ἐν λ. *scholia*, σ. 814β), καθ' ὃ εἰς πεζογράφους σχόλια, ἐκτὸς τῶν εἰς Πλάτωνα καὶ Δημοσθένη, εἶναι σχετικῶς πενιχρά. Ὅπως δὲ, τινὰ τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων εἶναι ἀποδεδειγμένως ἱκανῶς παλαιά, ὡς τὰ φερόμενα ἐν παύρῳ τῆς Ὀξυρύνχου 853 ἡδὲ τοῦ Β' αἰ. μ.Χ. (βλ. *σχόλ. εἰς Θουκ.*, ἔκδ. Hude, σ. IV), ἅτινα ἐξεδόθησαν ὑπὸ Grenfell-Hunt, *The Oxyrhynchus papyri*, μέρ. V, ἀρ. 853, *commentary on Thucydides II*, Λονδίνον 1908, σ. 109 κ.έ., ἐπανεξεδόθησαν δὲ ὑπὸ F. Fischer ἐν *Thucydidis reliquiae in papyris...*, Λειψία, 1913. Σημειωτέον ὅτι καὶ τὰ παλαιότερα ταῦτα εἰς Θουκυδίδην σχόλια δὲν εἶναι πολὺ ἀνώτερα τῶν ἄλλων εἰς τὸν συγγραφέα τοῦτον σχολίων, βλ. Grenfell-Hunt, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 109.

ισχύουσα καὶ ἐντελῶς ὡς λογικὴ ἀναγνωριζομένη διαιρέσεις τοῦ ἔργου¹. Ὅπως δὲ ποτε, κατὰ τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικούς καὶ δὴ καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους τὸ ὄνομα τοῦ Θουκυδίδου μνημονεύεται συχνάκις παρὰ συγγραφεύσιν, τὸ δ' ἔργον αὐτοῦ μελετᾶται ἀπὸ ποικίλων ἀπόψεων καὶ προβάλλεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὡς ὑπόδειγμα². Ἡ δημιουργηθεῖσα οὕτω παράδοσις συνεχίζεται καὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους³.

Ὅθεν ἡ μακρὰ αὕτη περίοδος, ἡ διήκουσα ἀπὸ τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν μέχρι τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων, ἐν ᾗ ἡ ἀκριβολογία δὲν εἶναι βεβαίως πάντοτε οὔτε θὰ ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ προκειμένου νὰ εἶναι ὁ κανὼν, πρέπει νὰ εἶναι τὸ ὑποκείμενον ἐρεύνης δι' εἰδήσεις περὶ διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ, αὗται δὲ δὲν πρέπει βεβαίως νὰ γίνονται δεκταὶ ἀνεξελέγκτως.

Β' - ΤΙ ΠΑΡΑΔΙΔΕΤΑΙ ΠΕΡΙ ΔΙΑΙΡΕΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥΤΟΥ

Τὰ παραδιδόμενα περὶ διαιρέσεων τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἀπὸ τῶν ἑλληνιστικῶν μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων εἶναι δυνατόν νὰ

1. Βλ. ἀναλόγους χαρακτηρισμοὺς τῆς διαιρέσεως ταύτης, ἐκτὸς ἄλλων, παρὰ Ch. D. Morris, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 53, M. Hadas, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 216. Ὁ A. Croiset (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 101) δέχεται τὴν διαιρείσιν ὡς οὐχὶ κακὴν, ἐκτὸς τοῦ πέμπτου βιβλίου, ὅπερ εὐρίσκει ἀποτελούμενον ἐκ δύο ὅλως κεχωρισμένων μερῶν.

2. Ὄνόματα συγγραφέων τῆς περιόδου ταύτης, μιμηθέντων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὸν Θουκυδίδην, βλ. παρὰ Schmid-Stählin, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 214.

3. Παρὰ τῷ K. Κρομβάχερ (Ἱστορ. βυζαντ. λογοτεχν., μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Β', 1900, σ. 193) παρατηρεῖται ὅτι «μεταξὺ τῶν πεζῶν τὰ πρωτεῖα εἶχεν ὁ Θουκυδίδης» ὡς καὶ ἔργα τινὰ αὐτόθι μνημονευομένων συγγραφέων, παρὰ δὲ τῷ N. Τομαδάκη (Δούκα - Κριτοβούλου - Σφραντζῆ - Χαλκοκονδύλη, Περί ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, 1453, σ. 24) ὅτι παρὰ Βυζαντινοῖς «ὁ Θουκυδίδης δὲν εἶχε ποτὲ λησμονηθῆ» πβ. καὶ τὰ λεγόμενα παρὰ τῷ Γ. Μιστριώτῃ (Θουκυδίδου ἑνυγραφή, τόμ. Α', Ἀθῆναι, 1902, σ. 71) κατ' εἶδησιν ἐκ Σάθα, Μεσ. Βιβλιοθ., Δ', 136, ἐνθ' ἐν ἐκδιδομένῳ ἔργῳ τοῦ Μιχαήλ τοῦ Ψελλοῦ περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Θ' λέγεται σὺν τοῖς ἄλλοις: «διὰ τοῦτο σοὶ κατὰ πολλὰ τῶν ἀξίων εἰρησθαι παρῆκα τῇ ἱστορίᾳ, μήτε πρὸς Ὀλυμπιάδα ἐτῶν ταύτην ἀναμετρήσας, μήθ' ὡς ὁ συγγραφεὺς πεποίηκεν, εἰς τὰς τοῦ ἔτους ὥρας αὐτὴν διελόμενος», «συγγραφεὺς» δὲ εἶναι ὁ ἱστορικός, ἐνταῦθα ὁ Θουκυδίδης. Ὅμοίως φέρεται ὁ Θουκυδίδης καὶ Ἀλλαχοῦ, βραδύτερον δὲ παρὰ τῷ Γρηγορίῳ τῷ Κορίνθιου, βλ. κατωτέρω, σ. 400. Ὅτι δὲ ὁ ὅρος «συγγραφεὺς» καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς, ὡς παλαιότερον, ἐσήμαινε τὸν ἱστορικὸν παράδειγμα χαρακτηριστικὸν εἶναι καὶ παρὰ τῷ Γρηγορίῳ ὡσαύτως τῷ Κορίνθιου (Schæfer), σ. 6: «Αὐτοὶ τοῖνυν ἀτικτῆς μὲν φράσεως κανόνα τὸν κωμικὸν Ἀριστοφάνην προθέμενοι, καὶ Θουκυδίδην τὸν συγγραφέα, καὶ (Δημοσθένην τὸν) ῥήτορα».

διασταλῶσιν εἰς δύο κατηγορίας, ἥτοι εἰς τὰ παραδιδόμενα τὸ μὲν περὶ τῆς ὑπάρξεως διαιρέσεων, τὸ δὲ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν, κατὰ τὴν διαστολὴν δὲ ταύτην θὰ πραγματευθῶμεν περὶ αὐτῶν περαιτέρω.

α') Τί παραδίδεται περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν διαιρέσεων τούτων

Ἡ πρώτη πηγή, ἣτις πρέπει νὰ μνημονευθῇ, εἶναι ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρκελλίνου φερόμενος Βίος Θουκυδίδου, εἰ καὶ τὸ ἔργον τοῦτο κρίνεται ἐν πολλοῖς ἀναξιόπιστον¹. Ἀναγινώσκεται δὲ παρὰ *Μαρκελλίνου*, Β. Θουκ. 58 (Hude): «*ιστέον δὲ ὅτι τὴν πραγματείαν αὐτοῦ οἱ μὲν κατέτεμον εἰς δέκα τρεῖς ἱστορίας, ἄλλοι δὲ ἄλλως. ὁμῶς δὲ ἡ πλείστη καὶ ἡ κοινὴ κεκράτηκε, τὸ μέχρι τῶν ὀκτῶ διηρῆσθαι τὴν πραγματείαν, ὡς καὶ ἐπέκρινεν ὁ Ἀσκληπιάδης*». Προκύπτει σαφῶς ὅτι κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Μαρκελλίνου ὑφίστανται πλείονες τῶν δύο διαιρέσεις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, δύο δ' ἐξ αὐτῶν μνημονεύουσι συγκεκριμένον ἀριθμὸν βιβλίων, ἥτοι ὀκτὼ ἢ μία καὶ δέκα τριῶν ἢ ἄλλη, διὰ τοῦ ἀορίστως δὲ λεγομένου καὶ πρὸς τὸ «οἱ μὲν» ἀντιτιθεμένου «ἄλλοι δὲ ἄλλως» νοοῦνται καὶ ἄλλαι, τοῦλάχιστον δὲ μία ἐπὶ πλεόν διαιρέσεις.

Δικαιούμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ τρίτη διαίρεσις αὕτη δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν παραδιδομένην παρὰ τοῦ *Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου* (IB', 37,

1. Καὶ ὁ Ἰωάννης Τζέτζης ἐλέγχει αὐτὸν ψευδόμενον: σχόλ. Θουκ. Η', 109. Ἵσως υπερβάλλουσι τὰ πράγματα τὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου γραφέντα ἐπ' ἐσχάτων παρὰ τοῦ M. Hadas (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 215): «the Life is valuable only as it is based on intelligent inferences from the pages of Thucydides: nothing beyond this is trustworthy.» Ἄλλ' ὅτι πάντως αἱ ἐξ αὐτοῦ εἰδήσεις δὲν πρέπει νὰ γίνωνται δεχταὶ ἀβασανίστως συνάγεται ἐκ τῶν παρατηρήσεων πολλῶν, ὡς παλαιότερον τοῦ A. Croiset (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 89), ἐπ' ἐσχάτων δὲ τοῦ F. W. Walbank (The Oxford classical dictionary, ἐν λ. *Marcellinus* (2)). Πρὸς δὲ τὸ παρὰ τοῦ τελευταίου λεγόμενον ὅτι ὁ Μαρκελλίνος ἔδωσε πιθανῶς εἰς τὰ εἰς Θουκυδίδην σχόλια τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀξιοπαρατήρητα εἶναι τὰ μαρτυρούμενα παρὰ Γρηγορίου Κορίνθου, Περὶ διαλέκτ. 79, Περὶ ἀτθ. 34, ἐκδ. Schaefer, Λειψία, 1811: «ὡς ἐν σχολίοις τοῖς εἰς Θουκυδίδην *Μάρκελλον εὐρήκαμεν λέγοντα*», ἐνθα τὸ *Μάρκελλον* κατὰ παρανόγησιν, ὡς νομίζομεν, ἐκ τοῦ *Μαρκελλ'*, διορθωτέον δὲ εἰς *Μαρκελλίνον*. Ὅπως δὲ ποτε, σημειωτέον ὅτι τὸ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὄνομα ἀναγινώσκεται *Μαρκελλίνον* (γρ. Μαρκελλίνου) παρὰ Gudeman (Pauly-Wissowa RE, Β' σειρ., τόμ. Β', μέρ. Α', στ. 684, ἐν λ. *Scholien*). Ἐφόσον δὲ ταῦτα ἔχουσιν ὀρθῶς, προκύπτει ὅτι ὁ λόγιος ἱεράρχης, ὁ εἰδικὸς ἤδη κατὰ τὸν IB' αἰ. μ.Χ. καὶ περὶ τὸν Θουκυδίδην ἀσχοληθεὶς, δέχεται τὸν Μαρκελλίνον ὡς συγγραφέα τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων. Οὐχὶ ἄσχετα πρὸς ταῦτα εἶναι καὶ τὰ φερόμενα ἐν πολλαῖς ἐκδόσεσι τοῦ Θουκυδίδου, ὡς τῇ «*editio major*» τοῦ Hude: «*Μαρκελλίνου ἐκ τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ [Θουκυδίδου] καὶ τῆς τοῦ λόγου ἰδέας*», ταῦτα δὲ κατὰ τὸν κώδικα παλαίτινον E (βλ. κ. Gudeman, ἐνθ' ἄνωτ., στ. 683).

2, Vogel, παρὰ Teubner): «οὗτος μὲν οὖν ὁ πόλεμος (sc. ὁ Πελοποννησιακός) διέμενεν ἐπὶ ἔτη εἴκοσι ἐπτά, ὃ δὲ Θουκυδίδης ἔτη δύο πρὸς τοῖς εἴκοσι γέγραπεν ἐν βίβλοις ὁκτώ, ὡς δὲ τινες διαιροῦσιν, ἑννέα». Σημειωτέον ὅτι ἡ διαίρεσις αὕτη, ἥς σπανίως μᾶλλον γίνεται μνεῖα παρὰ τοῖς νεωτέροις, παραδίδεται καὶ ἐν ἄλλῃ χωρίῳ τοῦ συγγραφέως, ὅπερ σπανιώτερον ἔτι μνημονεύεται παρὰ τοῖς νεωτέροις, ἥτοι τοῦ αὐτοῦ, ΙΓ', 42, 5: «Τῶν δὲ συγγραφέων Θουκυδίδης μὲν τὴν ἱστορίαν κατέστροφε, περιλαβὼν χρόνον ἑτῶν εἴκοσι καὶ δυοῖν ἐν βύβλοις ὁκτώ· τινὲς δὲ διαιροῦσιν εἰς ἑννέα»¹. Παρατηρητέα ἡ πλήρης ταυτότης τῶν δύο χωρίων καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ἅτινα καλύπτει τὸ θουκυδίδειον ἔργον καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῆς ἄλλης ταύτης διαιρέσεως. Ἐπομένως, εὐσταθεῖ ἡ ἂποψις ὅτι ὁ μνημονεύομενος ἀριθμὸς ἑννέα τῶν βιβλίων προέρχεται ἐκ τοῦ συγγραφέως καὶ δὲν εἶναι ἀντιγραφικὸν σφάλμα, εὐχερές, ὡς γνωστόν, ἐφόσον πρόκειται περὶ ἀριθμοῦ.

Κατὰ ταῦτα μαρτυρεῖται καὶ τρίτη διαίρεσις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου εἰς ἑννέα αὕτη βιβλία, εὐλόγως δὲ ἀγόμεθα εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν παρὰ τοῦ Μαρκελλίνου σημειουμένην διὰ τοῦ «ἄλλοι δὲ ἄλλως». Καὶ ναὶ μὲν ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης δὲν μνημονεύει συγγραφέων, παρ' ὧν ἐχρησιμοποιήθη ἡ διαίρεσις, οὐδ' αὕτη μαρτυρεῖται ἐξ ἄλλης πηγῆς μεζήκων ἐπιθυμητῆς ἀξιοπιστίας, ἀλλ' ἡ μνεῖα αὐτῆς ἐν δύο χωρίοις τοῦ συγγραφέως τούτου καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ἐνδεχομένη ἀντιστοιχία δὲν ἀφίνουσι σοβαρὰς ἀμφιβολίας περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς.

Ὁπωσδήποτε, δυσχέρεται, ὡς αἱ ἀνωτέρω, προηκάλεσαν ἀφ' ἱκανῶν ἤδη δεκαετηρίδων πολλὰς σκέψεις. Ὁ Wilamowitz μάλιστα ἤχθη εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε τοιαύτη διαίρεσις, τὰ δὲ περὶ ταύτης λεγόμενα ὀφείλονται εἰς τὴν δεκτικὴν παρανοήσεως σημασίαν τοῦ θ, ὅπερ ἄλλοτε μὲν σημαίνει ὅ,τι ὁ ἀριθμὸς 9, ἄλλοτε δὲ ὅ,τι ὁ ἀριθμὸς 8². Ἡ ἂποψις αὕτη, ὡς ἔχει ἤδη παρατηρηθῇ, πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ³, δοθέντος ὅτι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς χωρίοις τοῦ Διοδώρου παρατίθεται περὶ τῆς ἄλλης διαιρέσεως ὁ ἀριθμὸς 8. Ἄλλοι ἐπεχείρησαν νὰ δείξωσιν ὅτι ἡ διαίρεσις αὕτη προῆλθεν

1. Ὁ index ἐν νεωτέραις ἐκδόσεσιν τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, ὡς τῇ τοῦ Dindorf, περιέχει παραπομπὴν τοῦ πρώτου μόνον χωρίου, ἀγνοῶν τὸ δεύτερον, ἐντεῦθεν δ' ἴσως καὶ ἡ μὲν μνεῖα τοῦ χωρίου τούτου παραλήλως πρὸς τὸ πρῶτον ἐν νεωτέροις ἔργοις, ὡς τοῦ F. W. Hall (ἐνθ' ἀνωτ., σ. 279). Μνεῖαν τοῦ δευτέρου χωρίου εὗρομεν παρὰ Φαβρίκιῳ (Ἑλληνικ. Βιβλιοθ.⁴, τόμ. Β', Ἀμβούργον, 1791, σ. 723) καὶ παρὰ τισι τῶν νεωτέρων, ὡς τῷ U. von Wilamowitz-Möllerndorff, *Curæ thucydideæ*, Γοττίγγη, 1885, σ. 7.

2. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 7 κ.ἐξ.

3. Bl. Schmid-Stählin, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 19, σημ. 3.

ἀμέσως ἐκ τῆς πρώτης, τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως. Οὕτω ὁ K. W. Krüger πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ ἀριθμοῦ 9 τῶν παραδιδομένων βιβλίων τῆς διαιρέσεως ταύτης ὑπόπτευσεν ὅτι ὡς ἔνατον βιβλίον ἐθεωρήθη ἡ παρὰ τοῦ Ξενοφώντος γενομένη συμπλήρωσις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου¹. Ὁ Kalinka ὑπεστήριξεν ὅτι ἀπλῶς διηρέθη τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως, ὡς μαρτυρεῖται ὅτι συνέβη καὶ ἐν τῇ εἰς δέκα τρία βιβλία διαιρέσει². Ἡ ἄποψις αὕτη εὐρίσκεται καὶ παρὰ Schmid - Stählin ὡς πιθανή³.

Καθ' ἡμᾶς τὸ προέχον ἐνταῦθα εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τοῦλάχιστον βιβλία τοῦ Θουκυδίδου κατὰ τὴν εἰς ἑννέα βιβλία διαιρέσιν συμπίπτουσι πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ἐπὶ κατὰ τὴν εἰς ὀκτώ, τὴν κρατήσασαν καὶ ἐν κοινῇ ἐτι καὶ νῦν χρήσει διαιρέσιν. Ἐφόσον δὲ συνέβαινε τοῦτο, ἦτο ὅλως φυσικὸν ἡ διαιρέσις αὕτη νὰ περιέλθῃ λίαν ἑνωρὶς εἰς πλήρη ἀχρησίαν καὶ νὰ μὴ παρίσταται ἀνάγκη τῆς ἐν τῇ πράξει μνείας αὐτῆς καὶ ἀλλαγῇ καὶ ἐν τοῖς σχολίοις. Ἐπομένως, ἐρμηνευτέα ἐντεῦθεν ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου σιωπῇ. Νῦν, ἂν ὁ ἀριθμὸς 9 τῶν βιβλίων τῆς διαιρέσεως ταύτης προῆλθεν ἐκ τῆς προσθήκης τῆς παρὰ τοῦ Ξενοφώντος συμπληρώσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ὡς ἐδέχθη ὁ Krüger, ἡ ἐκ τῆς εἰς δύο διαιρέσεως τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς καὶ καθ' ἡμᾶς διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Kalinka, καταντᾷ λεπτομερειακῆς μᾶλλον σημασίας ζήτημα. Ἀντιθέτως ἰδιαζούσης ἀξίας εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι κατ' ἀμφοτέρω, εἴτε τὸ πρῶτον εἴτε τὸ δεύτερον γίνῃ δεκτόν, ἡ ἡμετέρα ἄποψις εὐσταθεῖ. Προσθετόν πάντως ὅτι καὶ εἰς ἡμᾶς τὸ παρὰ τοῦ Kalinka ὑποστηρικθὲν φαίνεται ὡς τὸ πιθανώτερον. Ἐπὶ τούτοις πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπιρρωννύει καὶ ἐξωτερικῇ τῆς αἰτίας, ἥτις κατὰ τὰ ἀνωτέρω περὶ τῶν εἰληταρίων εἰρημένα πρέπει νὰ ἔχη σημασίαν. Τὸ πρῶτον βιβλίον, ὅπερ κατὰ τὴν ἄποψιν ταύτην διηρέθη εἰς δύο, εἶναι τὸ ἐκτενέστερον πάντων τῶν κατὰ τὴν καὶ καθ' ἡμᾶς διαιρέσιν βιβλίων τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου⁴.

Νῦν πλείονά τινα περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου σιωπῆς τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων. Ὁ σχολιαστής, πραγματευόμενος περὶ τῆς «*ψυχρᾶς ἀπορίας*» τινῶν «*διὰ τί Θουκυδίδης, ἔχων τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ θ', ἢ συνεγράψατο ἱστορίας, ὁ δὲ Ἡρόδοτος, ἔχων ἀπὸ τοῦ ἡ', ἔλιπε θ'*», ἐπάγεται : «*ἡ δὲ ἀληθε-*

1. Kritische analecten, τευχ. Α', Βερολῖνον, Βιέννη, 1902, σ. 80. Περὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης τοῦ Krüger βλ. κ. ἀλλαγῇ κ. Β' ἐκδ. τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου παρὰ Fr. Gœller, τόμ. Α', σ. 58.

2. Festschrift für Th. Gomperz, σ. 111.

3. Ἐνθ' ἀνωτ.

4. Ὁ ἀριθμὸς τῶν σελίδων τῶν βιβλίων τούτων ἔχει ὡς ἀκολουθῶς κατὰ τὴν editionem minorem τοῦ Hude, ἣν εὕρομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου προσφορωτέραν, ὡς μὴ ἔχουσιν apparatus criticum : Α' 96, Β' 77, Γ' 78, Δ' 92, Ε' 70, Σ' 77, Ζ' 71, Η' 90.

στέρα λύσις τοιαύτη, ὅτι ὁ Θουκυδίδης οὐ διεΐλεν εἰς ἱστορίας, ἀλλὰ μίαν συνεγράφατο. καὶ ὁ δὴλον ἐκ τῆς διαφωνίας τῶν κριτικῶν· οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν διεΐλον εἰς ὀκτώ, οἱ δὲ εἰς γ', τὴν πρώτην εἰς β' καὶ τὰς ἄλλας ἐπὶ εἰς ια' ¹. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ σχολιαστής, ἂν ἐγνωρίζε τι περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἄλλης διαιρέσεως, θὰ ἔλεγε τοῦτο ἐνταῦθα, θὰ μετέβαλε δὲ καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ λόγου, μὴ ἐχούσης ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θέσιν ἐνταῦθα τῆς ἀντιθέσεως : «οἱ μὲν — οἱ δέ.» Εἶναι βεβαίως σπουδαῖον ὅτι ὁ σχολιαστής ἀγνοεῖ τὴν ὑπαρξιν καὶ τρίτης διαιρέσεως, ἀλλ' ἐντεῦθεν δὲν πρέπει νὰ συναχθῇ ὅτι ἀνατρέπονται τὰ περὶ αὐτῆς βραχὺ ἄνωτέρω παρατηρηθέντα, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι ἡ διαιρέσις αὕτη, ἂν ἀποκλεισθῇ ἀβλέπημα, δυσεξήγητον βεβαίως ἐνταῦθα, δὲν ἦτο ἐν χρήσει, κατὰ τινα τοῦλάχιστον περίοδον, ὥς ἦσαν αἱ δύο ἄλλαι.

Τοῦ λόγου ὅντος καθόλου περὶ τῶν διαιρέσεων τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι καὶ τῆς στιχομετρίας γίνεται χρήσις προκειμένου περὶ τοῦ ἔργου τούτου ². Ἀλλὰ περὶ ταύτης δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνωμεν, δοθέντος ὅτι αὕτη δὲν ἀποτελεῖ καθαυτὸ διαιρέσιν ³, χρησιμοποιεῖται δὲ καὶ ἐνταῦθα πρὸς τὸν συνήθη σκοπόν, ἥτοι ἁπλῶς πρὸς ὑπολογισμόν τῆς ἐκτάσεως τμήματός τινος τοῦ ἔργου ⁴.

Καὶ ταῦτα μὲν εὗρομεν παραδιδόμενα ὥς πρὸς τὴν ὑπαρξιν διαιρέσεων τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου. Ἰδωμεν νῦν τί ἐκ τῆς ἐρευνῆς προκύπτει ὥς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν διαιρέσεων τούτων ἐν τῇ ἀρχαίότητι καὶ τοῖς βυζαντινοῖς χρόνοις.

β') Τί παραδίδεται περὶ τῆς χρήσεως τῶν διαιρέσεων τούτων

Ἐν πρώτοις μνημονευτέα τὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρούμενα παρὰ τοῦ βιογράφου τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ Μαρκελλίνου ἐν τῷ ἄνωτέρω παρατε-

1. Σχόλ. Θουκ. Δ', 135, 2.

2. Περὶ τῆς στιχομετρίας παρ' Ἑλλήσι καὶ φουσικῷ τῷ λόγῳ καὶ παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ βλ. ἀναλυτικῶς ἰδίᾳ παρὰ E. M. Thompson, Introduction to greek and latin palaeography, 1912, σ. 67 κ.ἑξ., μάλιστα δὲ παρὰ V. Gardthausen, Griechische palaeographie², τόμ. Β', 1913, σ. 71 κ.ἑξ., συνοπτικῶς δὲ παρὰ F. G. Kenyon ἐν τῷ νεωτάτῳ The oxford classical dictionary, ἐν λ. stichometry(i).

3. Χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὸ οὐχὶ βεβαίως ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως παρατήρημα τοῦ Hall (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13), καθ' ὃ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ πιστεῖται τις ὅτι στίχοι ἢ στίλαι εἰληταρίου εἰχόν ποτε ἀριθμηθῇ πρὸς διευκόλυνσιν τῶν παραπομπῶν.

4. Τὰ παραδείγματα χρήσεως τῆς στιχομετρίας περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ἥτις ἐγένετο παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ βλ. παρὰ V. Gardthausen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 82.

θέντι χωρίῳ, ἔνθα σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναγινώσκεται: «*ὅμως δὲ ἡ πλείστη καὶ ἡ κοινὴ κεκράτηκε, τὸ μέχρι τῶν ὀκτὼ διηρῆσθαι τὴν πραγματείαν, ὥς καὶ ἐπέκρινεν ὁ Ἀσκληπιάδης.*» Ἀλλὰ πρὸς τὴν εἰδησιν ταύτην, δι' ἧς ἡ εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεις χαρακτηρίζεται ὡς «*ἡ πλείστη καὶ ἡ κοινὴ*» καὶ θεωρεῖται ὡς ἐπικρατήσασα, ἀντιμάχεται τὸ ἐκ τῶν σχολίων, ὡς ἀνωτέρω, μαρτυρούμενον: «*οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν (sc. τῶν κριτικῶν) διεῖλον εἰς ὀκτώ, οἱ δὲ εἰς ἑν'.*» Ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις αὕτη εἶναι μᾶλλον κατὰ τὸ φαινόμενον, καθόσον διὰ τοῦ ἐν τοῖς σχολίοις «*αὐτῶν*» νοοῦνται σαφῶς οἱ κριτικοί, ἐνῶ τὸ «*ἡ πλείστη καὶ ἡ κοινὴ κεκράτηκε*» εὐλόγως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ γενικώτερον εἰς τοὺς συγγραφεῖς, τὴν ἀποψιν δὲ ταύτην ἐπιρρωννύει πως καὶ τὸ ἐπιφερόμενον «*ὥς καὶ ἐπέκρινεν ὁ Ἀσκληπιάδης.*»¹ Οὗτος ἔγραψεν ὑπόμνημα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου, πράγμα, ὅπερ ὑποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ λεγομένων ἐν τοῖς σχολίοις. Ὅθεν πρόκειται περὶ διαπιστώσεως ἀρμοδίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου προσώπου, ἐφόσον βεβαίως τὸ παρὰ τοῦ Μαρκελλίνου μαρτυρούμενον περὶ αὐτοῦ εἶναι ἀκριβές. Ὅπως δὴποτε, διὰ τῆς ἐξηγητικῆς ταύτης τὰ πράγματα ὁμαλύνονται καὶ δὲν ἀναγκάζομεθα νὰ δεχθῶμεν εἴτε ὅτι ὁ Μαρκελλῖνος λέγει ἀνακριβῆ καὶ ἐναυθὰ εἴτε ὅτι τὸ σχόλιον εἶχε γραφῇ πολὺ πρὸ αὐτοῦ, ὅτε αἱ δύο διαιρέσεις ἐφέροντο εἰσέτι παραλλήλως.

Ταῦτα εἶναι ὅσα ἡδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν παραδιδόμενα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν χρῆσιν καθόλου διαιρέσεων τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου. Ἰδόμεν νῦν τί μαρτυρεῖται περὶ τῶν ἀνωτέρω διαιρέσεων, χρησιμοποιοιμένων παρὰ συγγραφεῦσι καὶ σχολιασταῖς.

Γ' — Αἱ ΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ ΩΣ ΕΥΡΗΝΤΑΙ ΑΥΤΑΙ ΕΝ ΧΡΗΣΕΙ

Ἡ πληρεστέρα περὶ τῶν σχετικῶν πηγῶν ἐκθεσις εὔρηται παρὰ Schmid-Stählin². Ἐκεῖ μνημονεύονται τὸ ἐκ τοῦ Μαρκελλίνου (B. Θουκ. 58) ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον καὶ παραπομπαί τινες ἐκ τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων, ἐπιφέρεται δὲ περὶ τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ

1. Ἀσκληπιάδης κατ' εὐστοχον παρὰ τοῦ Porpo διόρθωσιν τῆς γραφῆς Ἀσκληπιδίος, περὶ ἧς βλ. κ. appar. crit. σχολ. Θουκ. ad. loc. Σημειωτέον ὅτι παρὰ Φαβρίκιω (ἐνθ' ἀνωτ., σημ. ο) τὸ ὄνομα φέρεται ὡς Ἀσκληπίος, ἐξ ἀβλεψίας προδήλως. Ὁ Ἀσκληπιάδης οὗτος δὲν εἶναι ὁ γνωστός γραμματικός, περὶ οὗ ἰκανὰ φέρονται παρὰ τῷ Σουῖδα, ἀλλὰ ῥήτωρ, ὡς ὑποστηρίζει ὁ G. Wentzel ἐν Pauly-Wissowa, RE, τόμ. Β', 1896, στ. 1631, ἐν λ. Ἀσκληπιάδης 32). Περὶ τούτου βλ. κ. Schmid-Stählin, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 19, σημ. 3.

2. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 19, σημ. 3.

ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ : «sie ist auch von Diod. XII, 42, 5, Greg. Cor. p. 79 ff Schäfer, dem Lexica Segueriana (Phrynich, Anti-attic.), Plut. de garrul. 21 p. 513^b und Herodian. II, 1217 Lentz bezeugt.» Ἐν τοῖς ἐπομένοις καταβάλλεται προσπάθεια τὸ μὲν, ὅπως τὰ περὶ τῶν πηγῶν τούτων στοιχεῖα ἀναπτυχθῶσι καὶ μελετηθῶσιν, τὸ δέ, ὅπως νέαι ὥς πλεῖσται πηγαὶ προαχθῶσιν εἰς φῶς καὶ αἱ ἐκ τούτων εἰδήσεις, ἐντασσόμεναι προσηκόντως, ὑποβληθῶσιν εἰς συστηματικὴν ἔρευναν ἐν τῇ προσήκοντι βεβαίως πάντοτε συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἐκ τῶν γνωστῶν, ὥς ἀνωτέρω, πηγῶν προκύπτοντα.

α') Παρὰ δοκιμιογράφοις καὶ συμποσιογράφοις

Χρησὶς κατὰ πρῶτον διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἀπαντᾷται παρὰ δύο δοκιμιογράφοις, ὧν ὁ μὲν ἤκμασε κατὰ τοὺς ὑστέρους ἑλληνιστικούς, ὁ δὲ κατὰ τοὺς πρώτους ἐν Ρώμῃ αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.

1. Παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ

Ὅπως εἶναι ἐπόμενονον, λίαν συχναὶ εἶναι αἱ μνεῖαι τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ, ἐν ταῖς γνωσταῖς περὶ τοῦ θουκυδιδείου ἔργου πραγματείαις αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ δὲ οὐχὶ σπανίως μετὰ τοιαύτην μνείαν καὶ τὸ σχετικὸν ἐκ τοῦ ἔργου τούτου χωρίον, οἷον Ὁ. Περὶ Θουκ. 14 : «ταῦτα εἴρηκε (B', 59) ὁ μετὰ δὲ τὴν δευτέραν εἰσβολὴν τῶν Πελοποννησίων οἱ Ἀθηναῖοι... ἐγένοντο».

Λίαν συχναὶ εἶναι αἱ μνεῖαι τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ, αἱ περιέχουσαι καὶ διαίρεσιν αὐτοῦ. Αἱ μνεῖαι αὗται, ἅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ αὐτοτελῶς κατειλεγμένας οὐδαμοῦ εὔρομεν, ἔχουσιν ὥς ἑξῆς :

Περὶ Θουκ. ἰδιωμ. 6 : «ὡς ἐν τῇ πρώτῃ βύβλῳ (A', 23) περὶ τῆς αἰτίας τοῦ πολέμου γράφει.»

Αὐτόθι. 5, ἐνθα παρατίθεται χωρίον ἐκ τῆς τῆς «ἐν τῇ πρώτῃ βύβλῳ» (A', 41) ἐνώπιον τῶν Ἀθηναίων δημηγορίας τῶν Κορινθίων.

1. Τὰ χωρία κατὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν σχετικῶν ἔργων τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς παρὰ Usener, Radermacher, ὡς ἀνωτέρω. Ἐκ τῶν ἐν παρενθέσει ἀριθμῶν ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπομέναις, ὡς ἡ ἀνωτέρω, περιπτώσεσιν ὁ μὲν πρῶτος δηλοῖ τὸ βιβλίον, ὁ δὲ δεύτερος τὸ κεφάλαιον, καὶ ὁ τυχὸν ὑπάρχων τρίτος τὴν παράγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου. Παράγραφος ἐσημειώθη μόνον ἐξ εἰδικῆς ἀνάγκης, ὡς ὅτε δύο παραπομπαὶ ἀνεφέροντο εἰς τὸ αὐτὸ κεφάλαιον καὶ ἔπρεπε νὰ δειχθῇ ἡ σειρά. Διὰ τοῦ Θ. ἐν τοῖς παρατιθεμένοις χωρίοις δηλοῦται ὁ Θουκυδίδης. Ἐπὶ τούτοις σημειώτεον ὅτι ἀναγνώσεις ἐν τῇ νῦν θουκυδιδεῖ κειμένῳ διαφοροὶ τῶν ἐν σχετικοῖς χωρίοις τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς ἢ τῶν ἐφεξῆς συγγραφέων δὲν ἀνεγράφησαν, ὡς οὐδὲν περὶ τοῦ θέματος ἡμῶν σημαίνουσαι. Ἐνίοτε μόνον ἐσημειώθησαν προφανῇ ἀβλεπτήματα καὶ τοῦτο χάριν τῆς κατανόησεως τοῦ χωρίου.

Περὶ Θουκ. 8 : «καὶ γὰρ Θεμιστοκλέους ἐν τῇ πρώτῃ βύβλῳ (Α', 138) *μνησθεῖς*», πρὸς τοῦτο δὲ πβ. τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Θουκ. ἰδιωμ. 4, ὡς κ. 16, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν αὐτόθι παρὰ τοῦ Θουκυδίδου λεγομένων περὶ τοῦ Θεμιστοκλέους.

Αὐτόθ. 42, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς «ἐν τῇ πρώτῃ βύβλῳ» (Α', 140 – 144) δημηγορίας τοῦ Περικλέους «περὶ τοῦ μὴ εἶκιν Λακεδαιμονίους.»

Περὶ Θουκ. ἰδιωμ. 5 : «ταύτης ἐστὶ τῆς ἰδέας ἥ τε οὐκ ἀποιεῖχισις τοῦ Πλημμυρίου ἢ ἐν τῇ ἐβδόμῃ βύβλῳ (Ζ', 4) «καὶ ἡ ὁλόφυρσις ἦν ἐν τῇ πρώτῃ βύβλῳ» (Α', 143) *τέθηκεν ἐν δημηγορίᾳ.*»

Περὶ Θουκ. 18, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τοῦ ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους «ἐν τῇ *δευτέρᾳ* βύβλῳ» (Β', 35 – 46).

Αὐτόθ. 43 : «τὴν δ' ἐν τῇ *δευτέρᾳ* βύβλῳ (Β', 60 – 64) Περικλέους ἀπολογίαν.»

Αὐτόθ. 8 : «καὶ τῶν Περικλέους πολιτευμάτων ἀψάμενος ἐν τῇ *δευτέρᾳ* βύβλῳ» (Β', 65).

Αὐτόθ. 36, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῆς «ἐν τῇ *δευτέρᾳ* βύβλῳ» (Β', 71 κ. ἐξ.) εἰσβολῆς τῶν Λακεδαιμονίων εἰς τὰς Πλαταιάς¹.

Αὐτόθ. 13 : «τὰς μὲν πρώτας Ἀθηναίων καὶ Πελοποννησίων ναυμαχίας ἀμφοτέρας περὶ τὴν τελευτὴν τῆς *δευτέρας* βίβλου» (Β', 83 – 84, 85 – 92) *γράφειν ἀρξάμενος.*»

Αὐτόθ. 9 : «ἐν γοῦν τῇ *τρίτῃ* βύβλῳ (Γ', 2) ...τὰ περὶ Μυτιληναίων ἀρξάμενος *γράφειν*», περὶ τῆς «ὅλης δὲ βύβλου» βλ. αὐτόθι (ἐκδόσ. σ. 337, στ. 16 κ. ἐξ.).

Αὐτόθ. 43 : «οὐδὲ τὰς περὶ τῆς Μυτιληναίων πόλεως δημηγορίας, ἃς διέθεντο Κλέων καὶ Διοδότος, (τὰς) ἐν τῇ *τρίτῃ* βύβλῳ» (Γ', 76 – 80).

Αὐτόθ. 28 : «ἐν μὲν οὖν τῇ *τρίτῃ* βύβλῳ (Γ', 81) τὰ περὶ Κέρκυραν... *ἔργα.*»²

Περὶ Θουκ. ἰδιωμ. 5 (ὑπὸ τὸ κείμενον) : «καὶ ἐν τῇ *τρίτῃ* (Γ', 95) τῆς Λευκάδος τὴν οὐ περιτείχισιν *scholion.*»

Περὶ Θουκ. 13 : «τὰ μὲν γὰρ περὶ Πύλον Ἀθηναίους *πραχθέντα* καὶ τὰ περὶ τὴν Σφακτηρίαν καλουμένην νῆσον... ἀρξάμενος ἐν τῇ *τετάρτῃ* (Δ', 3 κ. ἐξ.) βύβλῳ *διηγείσθαι.*»

Περὶ Θουκ. 18 : «ἐν δὲ τῇ *τετάρτῃ* βύβλῳ (Δ', 9 – 23, 26 – 40) οἱ μετὰ Δημοσθένους περὶ Πύλον ἀγωνισάμενοι.»

Αὐτόθ. 12 : «καὶ ἐν τῇ *πέμπτῃ* βύβλῳ (Ε', 26, 1) πάλιν συγκεφαλαιούται τοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ τε ἤρξατο.»

1. Τὸ χωρίον φαίνεται ὅτι δὲν ἔτυχε προσοχῆς παρὰ τῶν ἐκδοτῶν, καθόσον ἐν τῇ ἐκδόσει δὲν ἀναγράφεται ὑπὸ τὸ κείμενον ἡ σχετικὴ εἰς Θουκυδίδην παραπομπή.

2. Καὶ περὶ τοῦ χωρίου τούτου ἰσχύουσι τὰ ἐν τῇ ἀνωτ. σημ. 1 εἰρημένα.

Αὐτόθ. 41 : «ἐξ ὧν αὐτὸς ἐν τῇ πρὸ ταύτης βύβλῳ (Ε', 26, 5 κ.ἐξ.) περὶ αὐτοῦ γράφει, μαθεῖν θάδιον ὅτι μετὰ τὴν ἐν Ἀμφιπόλει στρατηγίαν ἐξελαθεὶς τῆς πατρίδος πάντα τὸν λοιπὸν τοῦ πολέμου χρόνον ἐν Θράκῃ διέτριψε.»

Περὶ Θουκ. ἰδιωμ. 5. Περὶ τῆς «ἐβδόμης βύβλου» βλ. τὰ λεγόμενα ἄνωτ., σ. 392 περὶ τῆς «πρώτης» (Α', 143).

Περὶ Θουκ. 26 : «ἐν δὲ τῇ ἐβδόμῃ βύβλῳ (Ζ', 69–72) τὴν ἐσχάτην ναυμαχίαν Ἀθηναίων καὶ Συρακοσίων ἀφηγοῦμενος.»

Αὐτόθ. 12, ἔνθα, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ τμήματος τοῦ πολέμου, ὅπερ καλύπτει τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου, παρατηρεῖται : «τῇ περὶ Κυνὸς σῆμα ναυμαχία τὴν ὀγδόῃν βύβλον παρεκτείνας, καὶ ταῦτα προειρηκώς ἐν τῷ προοιμίῳ πάντα περιλήψεσθαι τὰ πραχθέντα κατὰ τὸνδε τὸν πόλεμον.» Περὶ τῆς ναυμαχίας δὲ ταύτης βλ. Θουκ. Η', 104 κ.ἐξ.

Ἐνταῦθα καταλεχτέον τὸ γενικώτερον παρατήρημα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς : Αὐτόθ. 42 : «ὕπὲρ ἀπάσας δὲ τὰς ἐν ταῖς ἐπτά βύβλοις φερομένας (sc. δημηγορίας) τὴν Πλαταιέων ἀπολογίαν τεθαύμακα», γνωστὸν δὲ εἶναι ὅτι μόνον ἐν τοῖς ἐπτά πρώτοις βιβλίοις τοῦ Θουκυδίδου περιέχονται δημηγορίαι.

Καὶ τὰ μὲν περὶ τοῦ προοιμίου τοῦ Θουκυδίδου λεγόμενα παρὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ¹, δὲν ἀποτελοῦσιν ἀσφαλὲς τεκμήριον τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ, καθόσον ἐνδέχεται νὰ χαρακτηρίζωνται τὰ μέρη ταῦτα ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ προοίμιον κατὰ ταύτην ἣ καὶ ἐκείνην τὴν διαίρεσιν². Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν «βύβλων» λεγόμενα παρ' αὐτοῦ ἀναφέρονται πάντα ἀσφαλῶς εἰς τὴν εἰς ὀκτὼ βιβλία διαίρεσιν, εἶναι δὲ ταῦτα πολυάριθμα, ὡς εἶδομεν, παραδείγματα. Ἐντεῦθεν δὲ συνάγεται ὅτι ὁ Ἑλλήν κριτικὸς τῶν ὑστέρων ἐλληνιστικῶν χρόνων ἐχρησιμοποιοῖ ἀποκλειστικῶς τὴν εἰς ὀκτὼ βιβλία διαίρεσιν τοῦ θουκυδιδείου ἔργου. Γεννάται δ' εὐλόγως τὸ ἐρώτημα, διατί, ἂν κατὰ τὴν περὶ τὸν ἐκείνην ἤτο παραλλήλως ἐν χρήσει οἰαδήποτε ἄλλη, καὶ δὴ καὶ ἡ εἰς δέκα τρία βιβλία διαίρεσις, δὲν ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν ὁ κριτικὸς οὗτος, ἔστω καὶ ὁμοῦ πρὸς τὴν εἰς ὀκτὼ βιβλία διαίρεσιν περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος³, δοθέντος ἄλλως ὅτι αὕτη, ἡ εἰς δέκα τρία βιβλία, ὡς ἐκ τοῦ μείζονος

1. Αἴφνης, Διον. Ἀλικαρν., ἐνθ' ἄνωτ., 41 : «ἐχόμενος ὡς ἔγγιστα τῆς συμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων», ὡς αὐτὸς ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἱστορίας προείρηκεν», τὸ χωρίον δὲ τοῦτο ἐν Θουκ. Α', 22.

2. Ὅπωςδήποτε, χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ τέλους, ὄντος ὡς καὶ παρ' ὑμῖν, τοῦ προοιμίου : Περὶ Θουκ. 19 : «ὁ δὲ καὶ πεποίηκεν ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τῷ τέλει τοῦ προοιμίου, μέλλων ἀρχεσθαι τῆς διηγήσεως» (Α', 23).

3. Τοῦτο, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, συμβαίνει ἐν τοῖς εἰς Θουκυδίδην σχολίοις. Διάφορα συστήματα παραπομπῶν, ἐξ ὀλιγορίας μᾶλλον τῶν συγγραφέων, χρησιμο-

ἀριθμοῦ τῶν κατ' αὐτὴν «βύβλων», θὰ προσδιώριζεν ἐπακριβέστερον τὰ εἰς αἱ ἀἱ παραπομπὰι τοῦ κριτικοῦ μέρη τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου. Τοῦτο δ' ἐνεῖχεν ἰδιάζουσαν σημασίαν, καθόσον τότε δὲν ὑπῆρχεν ἡ περαιτέρω εἰς κεφάλαια καὶ παραγράφους διαιρέσεις¹, ἡ δὲ στιχομετρία, ἣτις θὰ παρεῖχε λεπτομερεστάτας βεβαίως παραπομπάς, ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς δῆλωσιν, ὡς εἶδομεν, τῆς ἐκτάσεως μέρους τινὸς τοῦ ἔργου, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς αὐτὸ παραπομπῆς. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἀνωτέρω τεθὲν ἐρώτημα εἶναι ὅτι ἡ εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεις τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἦτο τότε ἡ ἐν κοινῇ χρῆσις. Ἐξ ἄλλου, εἰς ὀκτὼ εἰλητάρια ἐκυκλοφορεῖτο τότε τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου, ὡς ἐκ τούτου δὲ συγγραφεύς, φροντίζων περὶ τῆς εὐρείας κυκλοφορίας ἔργου αὐτοῦ, πραγματευομένου περὶ τοῦ Θουκυδίδου, ὥφειλε νὰ χρησιμοποίησιν τὴν διαιρέσιν ταύτην. Ταῦτα πάντα στηρίζουσιν ἱκανῶς τὴν ὑπόθεσιν, ἣτις παρὰ τινων προήχθη εἰς βεβαιότητα, ἄνευ μάλιστα προβολῆς τῶν ἀναγκαίων ἐπιχειρημάτων², ὅτι καθ' οὓς χρόνους ἔγραψεν ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς τὰ ἀνωτέρω δοκίμια, ἦτοι τὸν Α' π.Χ. αἰῶνα λήγοντα, ἡ εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεις τοῦ ἔργου τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ ἦτο ἡ κρατούσα. Παρατηρητέα ἐπὶ τούτοις ἡ σταθερὰ χρῆσις παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεὶ ἐνταῦθα τῆς λ. «βύβλος», ἣτις εἶναι παλαιότερα τῆς λ. «βιβλίον»³.

2. Παρὰ τῷ Πλούταρχῳ

Ἄλλος συγγραφεύς, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα ἀκμάσας, παρ' ᾧ εὖρομεν χρῆσιν διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, εἶναι ὁ Πλούταρχος. Ἐκ τῶν δύο σχετικῶν χωρίων τὸ πρῶτον ἀνήκει εἰς τὸ ἔργον: *Βασιλέων ἀποφθέγματα καὶ στρατηγῶν*, Ἡθ. 207 F, τοῦτο δὲ εἶναι

ποιοῦνται καὶ ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις. Αἴφνης ἐν τῷ κλασσικῷ ἔργῳ τοῦ E. R. d. H. d. e, *Psyche* ὑπάρχουσι τέσσαρα συστήματα παραπομπῶν εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν τοῦ Ὀμήρου, περὶ τούτου βλ. τὰ ἐν μεταφράσει τοῦ ἔργου λεγόμενα ὑπὸ W. B. Hillis (Λονδίνον κλπ., 1925, σ. XV).

1. Ἡ εἰς κεφάλαια διαιρέσεις εἶναι εὐρημα τῶν νεωτέρων χρόνων, χρονολογούμενη ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως βλ., ἐκτὸς ἄλλων, M. Ha das, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.

2. Βλ., ἐκτὸς ἄλλων, Β' ἐκδ. τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ὑπὸ Gæller, τόμ. Α', Λειψία, 1886, σ. 57.

3. Βλ. B. A. van Groningen, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 20. Σημειωτέον ὅτι ὁ Groningen θεωρεῖ τὸ ὑποκοριστικὸν *βυβλίον* ὡς ὑποθετικόν, ἀλλ' ἐν τῷ Λεξικῷ Liddell and Scott (v. ἐκδ.) ὁ οὕτω γραφόμενος τύπος παρέχεται ὡς ὑπαρκτός βλ. λ. *βιβλίον*, *βύβλος*. Ὅπως δὲ ἔχει, ὁμοφωνία ὑπάρχει ὅτι οἱ οἱ τύποι *βίβλος*, *βιβλίον* προήλθον ἐξ ἀφομοιώσεως. Προσθετέον ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ θηλ. «βύβλος» παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεὶ εἶναι τοσοῦτε μᾶλλον χαρακτηριστικὴ, ὅση περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ παραδίδεται ὁ κατ' οὐδέτερον γένος τύπος τῆς λέξεως ἐπὶ τῆς σημασίας ὁμοίως τοῦ τμήματος ἔργου βλ. Λεξικὸν Liddell and Scott (v. ἐκδ.) ἐν λ. *βιβλίον*, ἐνθα ἀναφέρεται χωρίον ἐκ τοῦ ἱατροῦ Διοσκοουρίδου.

ἀμφισβητουμένης γνησιότητος. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ὅπερ μελετᾶται διὰ πολλῶν ἐν εἰδικῇ πραγματείᾳ ἡμῶν ¹, κατήγορός τις τοῦ Εὐρυκλέους, ἄρχοντος τῶν Λακεδαιμονίων, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Αὔγουστον, λέγει : «εἰ ταυτά σοι, *Καῖσαρ*, οὐ φαίνεται *μεγάλα, κέλευσον αὐτὸν ἀποδοῦναι μοι Θουκυδίδου τὴν ἑβδόμην*». Ὑπὸ τοῦ *Meziriacus* καὶ ἄλλων ὑπεστηρίχθη ὅτι τὸ «*ἑβδόμην*» τοῦτο ἀναφέρεται εἰς ἄλλην, οὐχὶ δὲ τὴν εἰς ὁκτῶ βιβλία διαίρεσιν ², παρ' ἡμῶν δὲ στηρίζεται ἐν τῇ ἀνωτέρῳ πραγματείᾳ ἡ ἄποψις ὅτι τοῦτο δύναται νὰ ἀνάγεται εἰς τὴν εἰς ὁκτῶ βιβλία διαίρεσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἱστοικοῦ.

Τὸ δεύτερον χωρίον εἶναι ἀπροσβλήτου γνησιότητος καὶ σαφηνείας, κατὰ κανόνα δὲ ἀμελούμενον πλουτάρχειον χωρίον ³, ἦτοι : Περὶ ἀδολεσχ. 21, Ἡθ, 513B (Pohlenz) : «*καὶ ὅλως τὴν δγδόην τοῦ Θουκυδίδου κατατεινόμενος* (sc. ὁ περιπτὸς καὶ ἀδολεσχῆς) *ἔρεῖ καὶ κατακλύσει τὸν ἄνθρωπον, ἕως φθάσει καὶ Μίλητος ἐκπολεμωθείσα καὶ φυγαδευθεὶς τὸ δεύτερον Ἀλκιβιάδης*», ἔνθα περὶ τῆς ἀπὸ τῶν Ἀθηναίων ἀποστασίας τῆς Μιλήτου βλ. Θουκ. Η', 17, ἡ δευτέρα δὲ «*φυγάδευσις*» τοῦ Ἀλκιβιάδου, ἀποχώρησις δὲ μᾶλλον αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀθηναϊκῶν δυνάμεων εἶναι γεγονός, ἀνῆκον εἰς μετὰ τὴν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορικὴν ὕλην, ἐξιστορούμενον παρὰ τοῦ συνεχίζοντος αὐτὸν Ξενοφῶντος (Ἑλλην. Α', 5, 16 κ. ἐξ.).

Ἐπομένως, εἶναι φανερόν ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ ἐκ Χαιρωνείας συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ τὴν εἰς ὁκτῶ βιβλία διαίρεσιν τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ἡ αὐτὴ δὲ διαίρεσις εἶναι δυνατόν νὰ εὗρίσκηται ἐν χρήσει καὶ ἐν τῷ πρώτῳ, τῷ ἀμφισβητουμένης γνησιότητος χωρίῳ. Ὅθεν καὶ παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ, οὐτινος, ὥς γνωστόν, τὰ ἔργα ἀνάγονται εἰς τὰ τέλη τοῦ Α' μ.Χ. ἢ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Β' αἰ. μ.Χ., ἀπαντᾶται μόνη ἡ εἰς ὁκτῶ βιβλία διαίρεσις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου.

3. Παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ

Ἐν ἔργῳ τοσαύτης λογιότητος, ὥς τὸ τοῦ Ἀθηναίου, βραχὺ μετὰ τὸν Πλούταρχον ἀκμάσας, γίνεται, ὥς φυσικόν, εἰ καὶ οὐχὶ συχνὴ μνεῖα καὶ τοῦ Θουκυδίδου. Συμβαίνει δὲ νὰ παρατίθεται καὶ χωρίον ἐκ τοῦ ἱστοικοῦ ἄνευ συμπαραθέσεως τοῦ σχετικοῦ βιβλίου, ὥς Ἀθην., ΙΑ', 478F (Kaibel) : «*Θουκυδίδης (Ζ', 87) ἔδιδosan μὲν αὐτῶν ἐκάστῳ ἐπὶ ὁκτῶ μῆνας κοτύλην ὕδατος καὶ δύο κοτύλας σίτου*». Ἐν δύο ἐν τούτοις παραδείγμασι παρατίθεται καὶ τὸ βιβλίον, ἦτοι :

1. Θ. Σ. Τζαννετάτου, Ἡ ἑβδόμη «ἱστορία» τοῦ Θουκυδίδου καὶ νέα ἐρμηνεία ἀμφισβητουμένου χωρίου, Ἀθηνᾶ, τόμ. ΝΘ', 1955, σ. 140 κ. ἐξ.

2. Πλείονα περὶ τούτου βλ. ἐν Θ. Σ. Τζαννετάτου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 141.

3. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 141 κ. ἐξ.

Αὐτόθ. Ε', 189 C : «καλοῦσι δ' ἀρσενικῶς τοὺς αὐλῶνας, ὥσπερ Θουκυδίδης ἐν τῇ δ'» (Δ', 103).

Αὐτόθ. Γ', 108 F, ἔνθα, τοῦ λόγου ὄντος περὶ «ἄρτου» καὶ τοῦ «Μεσσαπίων βασιλέως τοῦ ἐν Ἰαπυγίᾳ», ἐπιφέρεται : «μνημονεύει δ' αὐτοῦ καὶ Θουκυδίδης ἐν ζ'» (Ζ', 33).

Κατὰ ταῦτα καὶ παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ, οὐτινος τὸ ἔργον πιθανῶς συνεπληρώθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Κομμόδου (192 μ.Χ.), ἦτοι κατὰ τὰ τέλη τοῦ Β' αἰ. μ.Χ., γίνεται χρῆσις ἀποκλειστικῆ τῆς εἰς δὲ τῶν βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ, δὲν κεῖται δὲ περὶ αὐτῶν ἡ λ. «βιβλίον», ἀλλὰ νοεῖται οὐσιαστικὸν κατὰ θηλυκὸν γένος, ἡ λ. «ἱστορία», ὡς εἰκάζομεν, ἂν μὴ ἡ λ. «βύβλος».

β') Παρὰ γραμματικοῖς

Τὰ καθ'αυτὸ γραμματικὰ ἔργα, ἐν οἷς ἀνεύρομεν χρῆσιν διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, δὲν εἶναι πολλά, συγκεκριμένως δὲ εἶναι δύο μόνον, ἀφίστανται δὲ ταῦτα σφόδρα χρονικῶς, ἀλλ' ἡ ἐν αὐτοῖς χρῆσις τοιαύτης διαιρέσεως εἶναι λίαν συχνή¹. Οὕτως ἡ διαιρέσις εὗρηται :

1. Παρὰ τῷ Ἡρωδιανῷ

Ἡ χρῆσις διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, τοῦ ἐπιφανεστάτου, ὡς γνωστόν, γραμματικοῦ τούτου, εἶναι πολλή, πλείων ἢ ἐν τῷ ἑτέρῳ ἔργῳ γραμματικοῦ, περὶ οὗ θὰ διαλάβωμεν εὐθὺς κατόπιν. Πολλὰ εἶναι τὰ παραδείγματα παρὰ τῷ Ἡρωδιανῷ, ἐν οἷς γίνεται μνεῖα τοῦ Θουκυδίδου, ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον. Ἐν τισι δὲ τούτων παρατίθεται καὶ τὸ χωρίον, οἷον² Β', 687,38 : «εὗρηται παρὰ τῷ συγγραφεῖ (Α', 23) : «καὶ τριακοντούτεις σπονδάς.» Μακρὸς δὲ εἶναι ὁ πίναξ τῶν παραδειγμάτων, ἐν οἷς ἀναγράφεται καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον, οὗτος δὲ παρατίθεται ἐφεξῆς :

Α', 103,28 : «Ἀφντις... Θ. α' (Α', 64) 'ἐξ Ἀφύτιος ὀρμώμενος'.

153,29 : «Δραβησκόδς... Θ. α'» (Α', 100).

1. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παρατήρησις τῆς Jacqu. de Romilly, ἐπ' ἐσχάτων γενομένη (Thucydide, βιβλ. Α', Παρίσιος, 1953, σ. XXXII), καθ' ἣν πολλοὶ συγγραφεῖς παραθέτουσι χωρία τοῦ Θουκυδίδου, μάλιστα δὲ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς καὶ οἱ γραμματικοί, ἀξιοπαρατήρητος δὲ εἶναι καὶ ὁ παραλληλισμὸς τοῦ κριτικοῦ τούτου πρὸς τοὺς γραμματικούς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ σημεῖον τούτου.

2. Τὰ χωρία κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Aug. Lentz, Herodiani technici reliquiae, παρὰ Teubner, τόμ. Α', 1867, τόμ. Β', τευχ. Α', 1868, τευχ. Β', 1870.

- B', 890,20 : «Αἰθαιεύς, Θ. πρώτη» (Α', 101).
 897,1 : «καὶ Θ. δευτέρα (B', 22) παριόντες Ὠρωπὸν τὴν γῆν Γραικὴν καλουμένην...».
- A', 359,37 : «Σόλλιον... Θ. δευτέρα» (B', 30).
 345,11 : «Ἀταλάντη... Θ. δευτέρα» (B', 32).
 165,9 : «(Σπάρτωλος)... ὡς Θ. ἐν δευτέρα» (B', 79).
 299,25, B', 551,32 : «Μολυκρία... Θ. δευτέρα Μολύκρειον αὐτὴν καλεῖ» (B', 84).
 374,17 : «Μολύκρειον οὕτως Θ. δευτέρα» (B', 84).
 130,24 : «Λαιαῖος... Θ. δευτέρα» (B', 96, 3).
 131,32 : «Τιλαταῖοι... Θ. δευτέρα» (B', 96, 4).
 64,28 : «Εὐρώπη καὶ Θ. δευτέρα» (B', 97).
 297,8 : «Γρησιωνία... Θ. δευτέρα» (B', 99 κ. 100).
 330,9 : «Εἰδομενὴ... Θ. β'» (B', 100).
 222,20 : «Ὀδόμαντος... Θ. δευτέρα» (B', 101).
 390,30 : «Κόροντα... Θ. δευτέρα» (B', 102).
- B', 872,15 : «Ἀναῖος. Θ. ἐν τρίτῃ» (Γ', 19).
 A', 294,23* : «Υῶία... περὶ ἧς Θ. τρίτῃ» (Γ', 24).
 184,24 : «Μύκονος... Θ. τρίτῃ» (Γ', 29).
 386,33 : «Βούδορον... Θ. τρίτῃ» (Γ', 51).
 337,19 : «Ἰσιώνη... Θ. τρίτῃ» (Γ', 85).
 221,27 : «Ἀποδωτὼς... Θ. τρίτῃ (Γ', 94) ἐπιχειρεῖν δ' ἐκέλευον πρῶτον μὲν Ἀποδωτοῖς, ἔπειτα Ὀφιονεῦσιν.»
 40,12 : «Οἶνεὼν... Θ. τρίτῃ» (Γ', 95 κ. 102).
 373,18 : «Κροκύλειον... Θ. τρίτῃ» (Γ', 96, 2).
- B', 892,19 : «Βωμιῆς... Θ. τρίτῃ» (Γ', 96, 3).
 A', 22,10 : «Θ. δὲ τρίτῃ (Γ', 101) Μνονέας αὐτοὺς φησι.»
 B', 879,39 : «Ἥσσιος... Θ. τρίτῃ» (Γ', 101, 2).
 A', 282,19* : «Υαῖος... Θ. τρίτῃ» (Γ', 101, 2).
 B', 881,25 : «Τολοφώνιος... Θ. τρίτῃ» (Γ', 101, 2).
 A', 338,23 : «Ὀλπαι... Θ. τρίτῃ» (Γ', 105).
 130,9 : «Ἀγραῖοι... ὡς Θ. ἐν τρίτῃ» (Γ', 106, 111 κ. 114).
 366,30 : «Κορυφάσιον... Θ. τετάρτῃ» (Δ', 3 κ. 118).
 279,39 : «Σολύγεια... ὡς Θ. τετάρτῃ» (Δ', 42).
 365,33 : «Ἀνακτόριον... Θ. τετάρτῃ» (Δ', 49).
 287,29 : «Ἀφροδιτία Θ. δ'» (Δ', 56, 1).
 360,8 : «Φάκιον... Θ. δ'» (Δ', 78, 3).
 276,1 : «λέγεται δὲ... καὶ Φανοτεύς. Θ. τετάρτῃ» (Δ', 89). Οὕτω καὶ B', 597,20.
 92,35 : «Ἀμφίπολις... ὡς Θ. τετάρτῃ» (Δ', 102).

- 227,7 : «Γαληψὸς... Θ. τετάρτη (Δ', 107)· 'καὶ Γαληψὸς οὐ πολλῷ ὕστερον καὶ Οἰσύμη.'»
 326,9 : «Οἰσύμη... Θ. τετάρτη» (Δ', 107).
 381,21 : «Κύψελα... Θ. πέμπτη» (Ε', 33).
 24,6 : «'παλαιότατοι μὲν λέγονται ἐν μέρει τινὶ τῆς χώρας (ἥτοι Σικελίας) Κύκλωπες καὶ Λαιστρυγόνες οἰκῆσαι'· Θ. ἕκτη» (Ζ', 2).
 323,8 : «'Επιπολαί... Θ. ἕκτη (Ζ', 96).
 381,3 : «Λάβδαλον... Θ. ἕκτη» (Ζ', 97).
 210,16 : «Μυκαλησὸς... Θ. ἑβδόμη» (Ζ', 29).
 Β', 867,19 : «Θ. δὲ ἐν ἑβδόμῃ (Ζ', 80) καὶ 'Ελωρίην ὁδὸν φησιν.»
 Α', 110,13 : «Χῖος... Θ. ὀγδόη (Η', 5)· 'Χῖοι καὶ 'Ερυνθραῖοι ἀποστῆναι καὶ αὐτοὶ ἔτοιμοι ὄντες'·» Βλ. κ. Β', 882,26.
 212,22, Β', 482,35 : «Βόλισσος... Θ. Βολίσκον αὐτὴν καλεῖ ἐν ὀγδόῃ» (Η', 24) ¹.
 270,14 : «Δρυμούσσα... Θ. ὀγδόη» (Η', 31) ².
 242,12 : «Φοινικοῦς... Θ. ὀγδόη» (Η' 34).
 363,21 : «Δελφίνιον... ὡς Θ. ὀγδόη» (Η', 38).
 269,37 : «Τεύτιλουσα... Θ. η'» (Η', 42).
 314,15 : «Χάλκη... Θ. ὀγδόη (Η', 44)· 'ἀπέπλευσαν εἰς Χάλκην, ἐντεῦθεν δ' εἰς Σάμον'·»
 188,29 : «'Ωρωπὸς... Θ. ὀγδόη (Η', 60)· 'ἔχοντες οὖν τὸν 'Ωρωπὸν'·»

Ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, ἐν πᾶσι τοῖς ἀνωτέρω παραδείγμασιν ἡ χρῆσις τῆς εἰς ὀκτῶ βιβλία διαιρέσεως τοῦ θουκυδιδείου ἔργου εἶναι ἀποκλειστική. Ἄλλ' ἡ κατὰ τοὺς πρώτους αὐτοκρατορικοὺς αἰῶνας ἐν Ρώμῃ, εἰδικώτερον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, τοιαύτη χρῆσις ἐν ἔργῳ γραμματικῷ, καὶ δὴ καὶ τῷ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, πρέπει νὰ μηνύη πολλὰ περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς διαιρέσεως ταύτης. Ἐκτὸς ἄλλων, ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι θὰ ἦτο δυσχερὲς εἰς τοὺς ἔπειτα γραμματικούς νὰ ἀποστῶσι τῆς χρήσεως ταύτης. Ἐπὶ τούτοις παρατηρητέον ὅτι ἐν ἐνὶ μόνῳ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων νοεῖται ἡ λ. «βιβλίον», ἐν πᾶσι δὲ τοῖς ἄλλοις νοεῖται οὐσιαστικὸν κατὰ θηλυκὸν γένος, ἡ λ. «ἱστορία», ὡς εἰκάζομεν, αἶν μὴ ἡ λ. «βύβλος».

1. Ἐν τῷ δευτέρῳ χωρίῳ τοῦ Ἡρωδιανοῦ ἀναγινώσκεται «Βολίσσος», ἀλλὰ τοῦτο διορθοῦται ἐν <corr. et add.> εἰς «Βόλισσος».

2. Περί τῆς Δρυμούσσης φέρεται καὶ ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου (τόμ. Β', στ. 1692 ἐν λ. Δρυμούσσα) : «Θουκυδίδης ὀγδόη», ἀνευ δὲ παραπομπῆς εἰς τινὰ συγγραφέα, ὡς πηγὴν. Προφανῶς, ἡ πηγὴ αὕτη εἶναι τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Ἡρωδιανοῦ.

2. Παρὰ τῷ Γρηγορίῳ τῷ Κορίνθου

Ὁ ἕτερος τῶν γραμματικῶν, κατὰ τὴν εὐρυτέραν οὕτως τῆς λέξεως σημασίαν, παρ' ᾧ εὐρίσκομεν συχνὴν μάλιστα χρῆσιν διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, εἶναι ὁ πολλοὺς μετὰ τὸν Ἡρωδιανὸν αἰῶνας ἀκμάσας μητροπολίτης Κορίνθου Γρηγόριος. Ἐν τῷ «Περὶ ἀτιθίδος», τῆς ἀττικῆς δηλονότι διαλέκτου, τμήματι τοῦ ἔργου αὐτοῦ «Περὶ διαλέκτων» χρησιμοποιοῖται, ὡς εἶναι ἐπόμενον, εὐρέως τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου εἰς στήριξιν γραμματικῶν καθαρῶς ἢ συντακτικῶν φαινομένων. Ὁ «index scriptorum» ἐν τούτοις τῆς ὑπὸ Schæfer ἐκδόσεως τοῦ ἔργου¹ περιέχει ἐλαχίστας παραπομπὰς εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου. Ὡς καὶ ἐν ἔργοις ἄλλων συγγραφέων, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἐν τισι παραδείγμασι γίνεται χρῆσις τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ, χωρὶς νὰ ἀναγράφηται τὸ βιβλίον. Ἐνιαχοῦ, τὸ πρᾶγμα φαίνεται εὐλογον, καθόσον πρόκειται περὶ καθολικοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ ἱστορικοῦ φαινομένου, οἷον² Περὶ Διαλ. 20, Περὶ ἀτθ. 3 : «Τροπαῖον παρὰ Θ. προπερισπωμένως παρὲιληπται». Ἀλλαχοῦ ὁμως, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σχετικῶς συχνότερον, πρόκειται περὶ συγκεκριμένης μᾶλλον περιπτώσεως, παρατίθεται δὲ καὶ σχετικὸν χωρίον, οἷον Περὶ διαλ. 61, Περὶ ἀτθ. 19 : «ὡς ὁ Θ. (Β', 75) καὶ πρῶτα μὲν περιεσταύρωσαν αὐτοὺς τοῖς δένδροσιν, ἃ ἔκοπαν, τοῦ μηδένα ἔτι ἐξίεναι.»

Ἀλλὰ τὸ σύνθηες εἶναι νὰ κεῖται τὸ θουκυδίδειον χωρίον μετὰ τῆς εἰς βιβλίον παραπομπῆς. Τὰ σχετικὰ παραδείγματα εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

Περὶ διαλ. 55, περὶ ἀτθ. 16 : «ὡς ὁ Θ. ἐν τῇ δευτέρᾳ (Β', 51) ἔθνησκον δὲ οἱ μὲν ἀμελεία, οἱ δὲ καὶ πάννυ θεραπευόμενοι.»

Περὶ διαλ. 33, Περὶ ἀτθ. 6 : «καὶ ὁ Θ. ἐν τῷ τρίτῳ (Γ', 1) τῆς συγγραφῆς : καὶ τὸν πλεῖστον ὁμιλον τῶν ψιλῶν εἶργον, τὸ μὴ προεξιόντας τῶν ὀπλων τὰ ἐγγὺς τῆς πόλεως κακουργεῖν.»

Περὶ διαλ. 47, Περὶ ἀτθ. 13 : «ἐν τῇ τρίτῃ (Γ', 3) τῆς συγγραφῆς Θ. κατ' ἀρχάς : καὶ ἦν μὲν ξυμβῇ ἢ πεῖρα· εἰ δὲ μή, Μυτιληναίοις εἰπεῖν ναὺς τε παραδοῦναι καὶ τεῖχην καθελεῖν, μὴ πειθομένων δέ, πολεμεῖν.»

Περὶ διαλ. 81 κ' ἐξ., Περὶ ἀτθ. 35 : «ἐν δὲ τῇ τρίτῃ (Γ', 4) τῇ εὐθείᾳ ἀντὶ γενικῆς οὕτως ἐχρήσατο : οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐ πολλὸν ὕστερον καταπλευσαντες, ὡς ἐώρων, ἀπήγγειλαν μὲν οἱ στρατηγοί. ἀντὶ τοῦ Ἀθηναίων δὲ καταπλευσάντων.»

1. Πρόκειται περὶ τῆς παλαιᾶς ἐν Λειψίᾳ τῷ 1811 γενομένης ἐκδόσεως τοῦ ἔργου. Παρατηρητέον ὅτι τὸ ἐν Schmid-Stählin (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19, σημ. 3) σημειούμενον «p. 79 ff. Schæfer», ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν παρέχει τὰς ἀναγκαίαις παραπομπάς, δὲν εἶναι καὶ ἀκριβές, καθόσον πρὸ τῆς σελίδος ταύτης εὐρηται τὰ πλεῖστα τῶν παραδειγμάτων ἐν οἷς μνημονεύεται ὁ Θουκυδίδης.

2. Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς δηλοῖ τὴν σελίδα τοῦ Περὶ διαλέκτων ἔργου τοῦ Γρηγορίου κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἔκδοσιν, ὁ δὲ δεύτερος τὴν παράγραφον τοῦ Περὶ ἀτιθίδος μέρους τοῦ ἔργου.

Περὶ διαλ. 110, Περὶ ἀτθ. 50 : «Θ. ἐν τῇ τρίτῃ (Γ', 9) τῆς συγγραφῆς (sc. τὰ συγκριτικὰ ἀντὶ τῶν ἀπλῶν παραλαμβάνει)· τοὺς γὰρ ἀφισταμένους ἐν τοῖς πολέμοις καὶ ξυμμαχίαν τὴν πρὶν ἀπολείποντας, οἱ δεξάμενοι ...χείρους ἡγοῦνται.» ἐνταῦθα γὰρ τὸ χείρους ἀντὶ τοῦ κακούς.»

Περὶ διαλ. 98, Περὶ ἀτθ. 42 : «Θ. ἐν τῇ τρίτῃ (Γ', 10)· ξύμμαχοι μέντοι ἐγενόμεθα οὐκ ἐπὶ καταδουλώσει τῶν Ἑλλήνων.»

Περὶ διαλ. 102, Περὶ ἀτθ. 44 : «ὥς ὁ Θ. ἐν τῇ τρίτῃ (Γ', 36) τῆς συγγραφῆς· ὧμὸν τὸ βούλευμα καὶ μέγα· πόλιν ὅλην διαφθεῖραι ἢ οὐ τοὺς αἰτίους.»

Περὶ διαλ. 107, Περὶ ἀτθ. 46 : «αὐτίκα ἐστὶν ἰδεῖν ἐν τῇ τρίτῃ (Γ', 77) τὸν Συγγραφέα· χρώμενον τούτῳ (sc. τῷ καί)· φησὶ γάρ· ὅι δὲ πολλῶν θορόβῳ καὶ πεφοβημένοι, τὰ τ' ἐν τῇ πόλει καὶ τὸν ἀπόπλουν παρεσκευάζοντο τε ἅμα ἐξήκοντα ναῦς.»

Περὶ διαλ. 72, Περὶ ἀτθ. 27 : «Θ. ἐν τῷ τρίτῳ (Γ', 79) τῆς συγγραφῆς· τῇ δ' ὑστεραίᾳ ἐπὶ μὲν τὴν πόλιν οὐδὲν μᾶλλον ἐπέπλεον, καίπερ ἐν πολλῇ ταραχῇ καὶ φόβῳ ὄντας.»

Περὶ διαλ. 40, Περὶ ἀτθ. 7 : «καὶ ὁ Θ. ἐν τῷ τετάρτῳ (Δ', 125)· κυρωθὲν δὲ οὐδὲν ἐκ τῆς διαφορᾶς, δηνίκα χρὴ ὁρμᾶσθαι, νυκτός τε ἐπιγενομένης, ἐχώρουν ἐπ' οἴκου.»

Περὶ διαλ. 107, Περὶ ἀτθ. 46 : καὶ ἐν τῇ ἔκτῃ (sc. φησὶν ὁ Συγγραφεὺς) (Σ', 91)· οἷσιν αὐτερέται κομισθέντες καὶ ὀπλιτεύουσιν εὐθύς.»

Περὶ διαλ. 73, Περὶ ἀτθ. 29 : «ὥς καὶ παρὰ Θουκυδίδῃ, πάντων μὲν μάλιστα ἐν τῇ ὀγδῷ (Η', 48)· οἶόν ἐστι κᾷκεινο (γρ. κᾷκεινο)· καὶ τὸ μὲν ἐπ' ἐκείνοις εἶναι καὶ ἄκριτοι καὶ βιαίτερον ἀποθνήσκουσιν.»

Περὶ διαλ. 78 κ. ἐξ., Περὶ ἀτθ. 34 : «ὥς ἐν τῇ ὀγδῷ (Η', 53)· κεφαλαιοῦντες ἐκ πολλῶν μάλιστα δὲ ὥς ἐξείη αὐτοῖς τὸν Ἀλκιβιάδην καταγαροῦσι καὶ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον δημοκρατουμένους βασιλεῖα τε ξύμμαχον ἔχουν καὶ Πελοποννησίων δὲ περιγίνεσθαι.»

Περὶ διαλ. 79, Περὶ ἀτθ. 35 : «οὔτοι καὶ τῇ αἰτιατικῇ καὶ τῇ εὐθείᾳ χρῶνται ἀντὶ πλαγίας συντάξεως· ὥς ἐν τῇ ὀγδῷ Θουκυδίδου (Η', 66)· ἄλλήλοις γὰρ ἅπαντες οἱ τοῦ δήμου ὑπόπτως προσήεσαν, ὥς μετέχοντά τινα τῶν γεγεννημένων· ἀντὶ τοῦ ὥς μετέχοντός τινος τῶν γεγεννημένων.»

Περὶ διαλ. 76, Περὶ ἀτθ. 31 : «ὥς ἐν τῇ ὀγδῷ (Η', 87) πεποιηκὼς Θ. εὐρίσκεται· καὶ γὰρ ὥς αὐτοῖς οὐδὲν ἔμελλε χρήσεσθαι.»

Εἶναι φανερόν ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι παρὰ τῷ Γρηγορίῳ τῷ μητροπολίτῃ Κορίνθου γίνεται χρῆσις ἀποκλειστικῆ τῆς εἰς δικτῶ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ἥκμασε δὲ ὁ λόγιος οὗτος ἱεράρχης, ὥς γνωστόν, κατὰ τὸν IB' αἰ. μ.Χ., ἐν ἔργῳ δὲ τῶν χρόνων τούτων, γραμματικοῦ μάλι-

στα περιεχομένου, ἔχομεν τὴν ἀποκλειστικὴν ταύτην καὶ εὐρεῖαν χρῆσιν τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως. Ἦττονος σημασίας παρατήρημα εἶναι ὅτι ἐν τρισὶ μόνοις τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων παραδειγμάτων πρέπει νὰ νοῆται ἡ λ. «βιβλίον», ἐν πᾶσι δὲ τοῖς ἄλλοις ἐκ τοῦ κατὰ θηλυκὸν γένος τακτικοῦ ἀριθμητικοῦ νοητέα ἡ λ. «βύβλος», ἀν μὴ ἡ λ. «ἱστορία». Ἐπομένως, ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀκολουθεῖται μάλιστα ἡ παλαιότερα, ὡς φαίνεται, παράδοσις, οὐχὶ δὲ ἡ σχετικῶς νεωτέρα, ἡ καὶ τελικῶς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπιβληθεῖσα.

Τὰ περὶ τῆς ἀποκλειστικῆς χρήσεως τῆς εἰς ὁκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ ἀνωτέρω παρατηρούμενα παρ' Ἑλλῃσι γραμματικοῖς, ὧν ὁ εἰς τῶν ρωμαϊκῶν, ὁ δ' ἕτερος τῶν βυζαντινῶν χρόνων, εἶναι ἰδιαζόντως ἀξιόλογα. Τοῦτο δὲ καὶ δι' ἄλλα καὶ διότι τὰ ἔργα ταῦτα ἔδει νὰ ἦσαν ἐκ τῶν χρηστικωτέρων τοῦλάχιστον, καθ' ἣν περίοδον ταῦτα ἐγράφησαν. Ἡ ἄποψις δὲ αὕτη ἐπιρρωννύεται ἐξαίρετως, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ πρῶτον τῶν ἔργων τούτων ἀνήκει εἰς τὸν Ἡρωδιανόν, οὗτινος ἡ ἐπίδρασις εἶναι γνωστόν, πόσον ὑπῆρξεν ἰσχυρὰ ἀλλὰ καὶ μακρᾶς διαρκείας. Οὕτως εὐσταθεῖ ἡ ἄποψις ὅτι ἡ ἐν τοῖς γραμματικοῖς ἔργοις τούτοις χρησιμοποιοιμένη διαίρεσις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἦτο ἡ ἐπικρατεστέρα τοῦλάχιστον, καθ' ἣν περίοδον ταῦτα ἐγράφησαν, ὅπωςδήποτε καὶ ἐπέκεινα προκειμένου περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρωδιανοῦ.

γ') Παρὰ λεξικογράφους

Χρῆσις, μάλιστα δ' εὐρυτέρα ἢ ἐν οἰοσδήποτε ἄλλοις ἔργοις, διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου γίνεται ἐν λεξικοῖς, τὰ λεξικά δὲ ταῦτα εἶναι πολλά.

1. Ἐν τοῖς Σεγυεριανοῖς λεξικοῖς

Τὰ Σεγυεριανὰ λεξικά (lexica seguriana), ἅτινα φέρονται παρ' ἡμῖν καὶ ὡς Σεγυεριανὰ¹ ἢ καὶ Σεγυῖερινὰ λεξικά² ἢ καὶ ἄλλως³ κατ' ἀπόδοσιν τινα ἐκ τοῦ λατινικοῦ⁴, ἔλαβον δὲ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἄλλοτε κτήτορος αὐτῶν Séguier de St. Brisson⁵, εἶναι, ὡς γνωστόν, ἀνώνυμα κείμενα τὰ

1. Οὕτω παρὰ Κ. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 328 κ. ἐξ.

2. Οὕτω παρὰ Γ. Γαρδίκερ ἐν Λεξ. Ἑλευθερουδ., τόμ. ΙΑ', ἐν λ., παρὰ τῷ αὐτῷ δὲ ἐν Μεγ. Ἑλλῃν. Ἑγκυκλ., τόμ. ΚΑ' Σεγυερινὰ λεξ.

3. Ἐν τῷ Λεξικῷ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τοῦ Δ. Δημητράκου (ἐν βραχυγραφίαις οὐοῦδήποτε τόμου, σ. κ') φέρεται : «Λεξικὸν Σεγουριανόν».

4. Σημειωτέον ὅτι ταῦτα εἶναι γνωστὰ λατινιστὶ καὶ ὡς Lexica bekkeriana ἐκ τοῦ ἐκδότου αὐτῶν Bekker.

5. Βλ. Schmid-Stählin, ἐνθ' ἀνωτ., II, 2, σ. 1093.

πλεῖστα, παρέχουσι δὲ πολλὰ παραδείγματα χρήσεως διαιρέσεως τοῦ θουκυδιδείου ἔργου.

I. Ἐν Φρυνίχου τοῦ Ἀραβίου Σοφιστικῇ προπαρασκευῇ

Ἰσχυὴ μᾶλλον εἶναι ἢ παρὰ τῷ λεξικογράφῳ Φρυνίχῳ χρῆσις διαιρέσεως τοιαύτης, τοῦτο δὲ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἄσχετον πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι ἔργον αὐτοῦ, ὡς ἡ Σοφιστικὴ προπαρασκευή, ἐσώθη, ὡς γνωστόν, ἐν ἐπιτομῇ ἢ ἀποσπάσμασιν. Καὶ ἐνταῦθα ἐν τούτοις ὑπάρχουσι παραδείγματά τινα, ἐν οἷς παρατίθεται χωρίον τοῦ Θουκυδίδου, ἀναγράφεται δὲ μόνον ὁ συγγραφεὺς, ἄνευ μνείας τοῦ σχετικοῦ βιβλίου, οἷον¹ :

144,7 (Fragm.), ἐν λ. ἀδώρητος : «καὶ Θουκυδίδης (Β', 65) 'χρημάτων τε ἀφανῶς ἀδώρητος γενόμενος'».

Συχνὰ σχετικῶς εἶναι τὰ παραδείγματα, ἐν οἷς μνημονεύεται καὶ τὸ βιβλίον, ὡς² :

40,18, ἐν λ. ἀντιβολία : «Θ. ἐβδόμῳ» (Ζ', 75)³, κ. ἀλλαγ.

161,7 (Fragm.), ἐν λ. ἀντιλογιῶν : «Θ. τετάρτῳ» (Δ', 59).

Τὰ ἀνωτέρω εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιόλογα, ὅσῳ προέρχονται πῶς ἐξ ἔργου τοῦ Φρυνίχου τοῦ Ἀραβίου, ὅστις εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ σπουδαιότερος, μετὰ δὲ τοῦ Μοίριδος ὁ δοκιμώτερος τῶν ἀπικιστῶν. Εἶναι δ' εὐλόγος ἡ ὑπόθεσις ὅτι οὗτος θὰ ἀπερριπτε πᾶν τὸ καθ' οἷονδήποτε τρόπον ἀπᾶδον κατὰ τὴν ἐκτίμησιν αὐτοῦ πρὸς τὸν Θουκυδίδην. Ἐπὶ τούτοις παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ἐν τοῖς παρ' αὐτῷ σχετικοῖς παραδείγμασι νοούμενον εἶναι «βιβλίον». Ὁ Φρυνίχος ὁ Ἀράβιος ἤκμασεν, ὡς γνωστόν, ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ Κομμόδου, εἶναι δηλαδὴ μόλις μεταγενέστερος τοῦ Ἡρωδιανοῦ.

Ἐπομένως, αἱ περὶ τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως ἀνωτέρω διαπιστώσεις πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους.

II. Παρὰ τῷ Ἀντατικιστῇ

Ἡ παρὰ τῷ φερομένῳ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀντατικιστῆς ἢ Ἀντατικιστῆς⁴ ἀνωνύμῳ συγγραφεὶ τούτῳ χρήσις διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου

1. Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ de Borries, Λειψία, 1911.

2. Προκειμένου περὶ λεξικῶν δὲν παρίσταται, ὡς εἰκός, ἀνάγκη παραθέσεως πάντων τῶν σχετικῶν παραδειγμάτων, πρᾶγμα ἄλλως ἐνίοτε ἀνεφικτον, ἀλλὰ μόνον τινῶν, μάλιστα δ' ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων.

3. Βλ. κ. Prooemium, σ. XXXV τῆς ἐκδόσεως, ἐνθα παρατηρεῖται : «Phrynich. p. 40, 13 ἀντιβολία = Antiattic. p. 78 qui addit Θουκυδίδης ἐβδόμῳ (VII 75)».

4. Κατὰ παρατήρημα, ὡς φαίνεται, τοῦ Β. Φάβη (Μεγ. Ἑλλην. Ἑγκυκλ. τόμ. Δ', ἐν λ. ἀντατικιστῆς), ὁ τύπος «ἀντατικιστῆς» εἶναι μᾶλλον ὀρθὸς ἢ ὁ τύπος ἀντατικιστής. Χρησιμοποιεῖται ἐν τούτοις ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος παρὰ παλαιότεροις, οὐχὶ σπανίως δὲ καὶ παρ' ἡμῖν καὶ παρὰ τοῖς ξένοις.

εἶναι ἱκανῶς συγχή, καλύπτουσα καὶ τὰ ὀκτὼ βιβλία τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ, νοεῖται δὲ ὅτι δὲν λείπουσιν ἐντελῶς περιπτώσεις, καθ' ὧς μνημονεύεται ἀπλῶς ὁ Θουκυδίδης, ἄνευ παραθέσεως τοῦ σχετικοῦ χωρίου ἢ καὶ ἄνευ ἔτι ἀναγραφῆς τοῦ βιβλίου, οἷον ¹:

92,24 : «ἐχθροτέρως : ἀντὶ τοῦ ἐχθρότερον. Θ.».

Νῦν παραδείγματα τινά, παρέχοντα καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον, ἐν οἷς ἐνίοτε παρατίθεται καὶ τὸ χωρίον, ὧς

83,5 : «αὐτοσχεδιάζειν : Θ. πρώτῳ» (Α', 138).

82,33 : «ἀπεγένετο : ἀπέθανε. Θ. δευτέρῳ» (Β', 98).

91,28 : (περὶ τῆς λ. εὐήθης) : «... Θ. τρίτῳ (Γ', 83) ².

77,11 : «ἀεὶ ποτε : Θ. τετάρτῳ» (Δ', 78).

107,14 : «μνημόσυνον : Θ. πέμπτῳ (Ε', 11) 'εἴ τι μνημόσυνόν ποτε ἔμελλεν ἔσεσθαι'».

89,1 : «διαφόρως ἔχειν : ἐχθρῶς. Θ. ἕκτῳ» (Ζ', 18).

78,16 : «ἀντιβολία : Θ. ἐβδόμῳ» (Ζ' 75) ³.

104,20 : «καταβολή : Θ. ὀγδῶν» (Η', 87).

Ὁ Ἀντατικιστὴς ἐξησεν ἐν χρόνοις, οὐχὶ πολλὸν ἀφισταμένοις τῶν τοῦ Φρυνίχου, καίτοι δὲ ὁ σκοπὸς τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἦτο ἐλεγκτικὸς τῶν κανόνων τῶν ἀττικιστῶν καὶ διὰ καὶ τῶν τοῦ Φρυνίχου, ἐχρησιμοποίησε τὴν αὐτήν, ἣν καὶ ὁ παρ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος, διαίρεσιν τοῦ θουκυδιδείου ἔργου. Πρὸς τοῦτοις πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ παρ' αὐτοῦ χρῆσις τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως εἶναι ἀποκλειστική, ἐπίσης δὲ ὅτι ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ φερομένων «πρώτῳ», «δευτέρῳ» κλπ. νοητέα ἢ λ. «βιβλίον».

III. Ἐν τῷ Περὶ συντάξεως ⁴

Ἐν τῷ Περὶ συντάξεως, τῷ ἀνωνύμῳ φερομένῳ λεξικῷ τούτῳ, οὐχὶ σπανία εἶναι, εἰ καὶ ἥτιόν πως συγχή ἢ ἐν τῷ προγενεστέρῳ, ἢ χρῆσις διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου.

147,32 : «ἡγοῦμαι... Θ. πρώτῳ (Α', 19) 'καὶ οἱ μὲν Λακεδαιμόνιοι οὐχ ὑποτελεῖς ἔχοντες φόρον τοὺς ξυμμάχους ἡγοῦντο', ἀντὶ τοῦ τῶν ξυμμάχων».

1. Τὰ παραδείγματα ἐκ τοῦ λεξικοῦ τούτου, ὡς καὶ τὰ ἐκ τῶν ἄλλων Σεγυεριανῶν λεξικῶν, κατὰ τὴν ἔκδοσιν I. Bekker, Anecdota græca, τόμ. Α', Βερολῖνον, 1814.

2. Βλ. κ. ἐπιτομὴν ἔργου τοῦ Φρυνίχου, σ. 77, τῆς ἀνωτέρω ἐκδόσεως, ἐν λ. ἱκετιῶν : «ἀντὶ τοῦ ἱκετιῶν : Θ. τρίτῳ. Antiattic. 100, 6».

3. Βλ. κ. Φρυνίχου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 40 ἐν λ. : «Antiattic. 78, 16».

4. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ λεξικοῦ τούτου εἶναι : «Π.σ., ποῖα τῶν ῥημάτων γενικῇ καὶ δοτικῇ καὶ αἰτιατικῇ συντάσσονται».

125,30 : «ἀντίχω : δοτικῇ ἀντὶ τοῦ αὐταρχῶ. Θ. δευτέρῳ (Β', 49)· 'τὸ δὲ σῶμα, ὅσον περ χρόνον καὶ ἡ νόσος ἀκμάζοι, οὐκ ἐμαραίνεται, ἀλλ' ἀντεῖχε παρὰ δόξαν τῇ ταλαιπωρίᾳ'».

143,31 : «ἐξηγεῖσθαι : δοτικῇ. Θ. τρίτῳ (Γ', 55)· 'ἃ δὲ ἐκάτεροι ἐξηγεῖσθε τοῖς συμμάχοις, οὐχ οἱ ἐπόμενοι αἵτιοι, εἴ τι μὴ καλῶς ἐδραῖτο'».

126,1 : «ἀνθησῶ (sic) : Θ. τετάρτῳ (Δ', 19) δοτικῇ· 'πεφύκασι τε τοῖς μὲν ἐκοῦσιν ἐνδοῦσιν ἀνθησᾶσθαι μεθ' ἡδονῆς'».

173,22 : «συνεπιλαμβάνομαι : γενικῇ. Θ. ἔκτῳ (Ε', 70)· 'καὶ τοῦτο συνεπιλαμβάνεσθαι τοῦ φόβου'».

135,20 : «διαπολεμῶ : δοτικῇ. Θ. ἑβδόμῳ (Ζ', 37)· 'διαπολεμῆσαι αὐτοῖς'».

Τὸ λεξικὸν τοῦτο εἶναι μεταγενέστερον τῶν δύο προηγουμένων, περιέχον ὕλικον ἐκ συγγραφέων μέχρι τοῦ Προκοπίου καὶ τοῦ Πέτρου Πατρικίου¹. Καὶ ἐν αὐτῷ δὲ σταθερὰ καὶ ἀποκλειστικὴ εἶναι ἡ χρῆσις τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως. Πρὸς τοῦτοις δὲ παρατηρητέον ὅτι ἐκ τῶν καὶ ἐν αὐτῷ «πρώτῳ», «δευτέρῳ» κλπ. νοεῖται ἡ λ. «βιβλίον», οὐχὶ ἡ λ. «βύβλος» ἢ «ἱστορία».

IV. 'Εν Λέξεσι ῥητορικαῖς²

'Εν ταῖς Λέξεσι ῥητορικαῖς, τῷ ἀνωνύμῳ ἐπίσης φερομένῳ λεξικῷ τούτῳ, ἀνευρίσκομεν ἐν μόνον παράδειγμα διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ἥτοι :

223,26 : «Βέβηλον... οἱ δὲ τὸ... μὴ καθιερωμένον τε θεῶ, ἐφ' οὗ κέχρηται καὶ Θ. ἐν τῷ τε τετάρτῳ» (Δ', 97).

Εἶναι φανερόν ὅτι τὸ παράδειγμα δεικνύει ἐν μόνῃ χρῇσει ἐνταῦθα τὴν εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσιν. Περὶ ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τοῦ ἀξιολόγου λεξικοῦ τούτου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ λόγος, ἀλλὰ πιθανῶς τοῦτο εἶναι αἰῶνας ὅλους μεταγενέστερον τοῦ Περὶ συντάξεως, ἀναγόμενον εἰς τὸν Ι' ἢ καὶ τὸν ΙΑ' αἰ. μ.Χ., εἶναι δὲ τὸ παράδειγμα χαρακτηριστικὸν περὶ τῆς καὶ τότε ἀποκλειστικῆς χρήσεως τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως, ὥς καὶ χρήσεως ἐν αὐτῷ τῆς λ. «βιβλίον».

V. 'Εν τῇ Συναγωγῇ λέξεων χρησίμων³

'Εν τῇ Συναγωγῇ λέξεων χρησίμων, τῷ ἀνωνύμῳ ἐπίσης φερομένῳ

1. Βλ. Κ. Κρουμβάχερ, ἔνθ' ἄνωγ, τόμ. Β', σ. 329.

2. Περὶ τούτου βλ. καὶ ἄλλους καὶ Tolkiehn ἐν Pauly-Wissowa, RE, τόμ. IB', 1925, στ. 2472.

3. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ λεξικοῦ εἶναι : «Συναγωγὴ λέξεων χρησίμων ἐκ διαφόρων σοφῶν τε καὶ ῥητόρων πολλῶν.»

λεξικῶ τούτῳ, ἀπαντῶσι παραδείγματά τινα διαιρέσεως τοῦ θουκυδιδείου ἔργου, οἷον ¹ :

440,10 : «ἀποψύχειν : τὸ ἀποθνήσκειν ἐν πρώτῃ. Θ.» (Α' 134).

407,13 : «ἀνταπαιτῆσαι : ἀπαιτῆσαι. Θ. τρίτῳ» (Γ', 58).

400,5 : «ἀνέχειν... λέγεται δὲ ἀνέχειν καὶ τὸ ἐξέχειν καὶ προέχειν, ὡς Θ. ἐν τετάρτῳ (Δ', 53)· 'πᾶσα γὰρ ἀνέχει ὡς τὸ Κρητικὸν πέλαγος'» ².

400,8 : «ἀνέχειν... λέγεται ἀνέχειν καὶ τὸ κωλύειν. Θ. ἐν ἔκτῳ (Τ', 86)· 'τοὺς ταῦτα κωλύοντας καὶ ἀνέχοντας'».

Ἡ Συναγωγή λέξων χρησίμων εἶναι τὸ ἀξιολογώτερον τῶν Σεγυεριανῶν λεξικῶν ³, ἀνάγεται δὲ εἰς οὓς καὶ τὸ ἀμέσως προηγούμενον χρόνους. Καὶ περὶ τοῦ λεξικοῦ τούτου ἰσχύουσι τὰ ἀνωτέρω παρατηρηθέντα ὡς πρὸς τὴν ἀποκλειστικότητα ἐν τῇ χρήσει τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως, ἐν τοῖς πλείστοις δὲ τῶν ἐν αὐτῷ παραδειγμάτων νοεῖται ἡ λ. «βιβλίον». Καθόλου δὲ διὰ τῆς σειρᾶς ταύτης λεξικῶν, τῶν μὴ πρὸς ἄλληλα ἐσωτερικῶς πῶς συναπτομένων, παρέχονται μαρτύρια ἐξόχως χαρακτηριστικὰ ἀποκλειστικῆς χρήσεως τῆς ἀνωτέρω διαιρέσεως κατὰ μακρὰν περίοδον, ἐκτεινομένην ἀπὸ τοῦ Α' αἰ. μ.Χ., ὡς φαίνεται, μέχρι καὶ τοῦ ΙΑ' αἰ. μ.Χ. ⁴. Νοεῖται δ' ἐν τοῖς πλείστοις τοῖς ἐκ τούτων παραδείγμασιν ἡ λ. «βιβλίον», ὡς καὶ νῦν, περὶ τῶν μερῶν τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου.

2. Ἐν τῇ ἐπιτομῇ ἐκ τῶν Ἑθνικῶν τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου

Ἐν τῇ σωφρομένη ἐπιτομῇ ἐκ τῶν Ἑθνικῶν τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου ⁵ συχνάκις μνημονεύεται ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς ἀλλὰ κατὰ κανόνα μετ' ἀναγραφῆς τοῦ σχετικοῦ βιβλίου ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Τὸ μόνον παράδειγμα, ἐν ᾧ δὲν γίνεται μνεῖα βιβλίου, ἔχει ὡς ἐξῆς ⁶ : 64,24 : «ἔστι καὶ

1. Τὰ παραδείγματα κατὰ τὴν ἔκδοσιν I. Bekker, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 319 κ.ἐξ. Περὶ τῆς νεωτέρας ἐκδόσεως τῆς συναγωγῆς ταύτης ὑπὸ Bachmann χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ παρατηρούμενα παρὰ K. Kroumbácher (ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. Β', σ. 329) ὅτι αὕτη ἐγένετο «κατὰ τρόπον ἐρασιτέχνου».

2. Ἐν τῷ γνωστῷ «Index thucydideus», ὃν ἐξέδωκεν ὁ von Essen (Βερολῖνον, 1887, ἐν λ. ἀνέχει) παρατίθεται ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἀνωτέρω κεφαλαίου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ γράμμα, τὸ δηλοῦν τὸ βιβλίον ἐξ ἀβλεψίας προφανῶς.

3. Βλ. Schmid-Stählin, ἔνθ' ἄνωτ. II, 2, σ. 1093.

4. Ὡς ἐγγράφη ἀνωτέρω (σ. 391), μόνον τὰ δύο πρῶτα τῶν ἀνωτέρω ἔργων, ἧτοι τὸ τοῦ Φρυνίχου τοῦ Ἀραβίου καὶ τὸ τοῦ Ἀνταττικιστοῦ μνημονεύονται παρὰ Schmid-Stählin, ὡς περιέχοντα χρῆσιν διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ἀλλ' ὡς ἐντεῦθεν προκύπτει, τὴν αὐτὴν διαίρεσιν περιέχουσι τὰ πέντε ἐκ τῶν λεξικῶν τούτων.

5. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τίτλος αὐτῆς : «Ἐκ τῶν Ἑθνικῶν Στεφάνου κατ' ἐπιτομήν.»

6. Τὰ χωρία κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ A. Meineke, Stephani Byzantii Ethni-

(sc. Ἀκτὴ) Πελοποννήσου, ὡς Θ.». Ἀλλ', ὡς μαρτυρεῖται ἐν τῷ appar. crit. τῆς ἐκδόσεως τῆς ἐπιτομῆς, ὁ Θουκυδίδης οὐδαμοῦ μνημονεύει Ἀκτῆς ἐν Πελοποννήσῳ, τὸ χωρίον δὲ τοῦτο τῆς ἐπιτομῆς νοσεῖ, ἥ δὲ ἀποκατάστασις αὐτοῦ δὲν φαίνεται εὐχερής.

Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων, ἐν οἷς ἀναγράφεται καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον ἐκ τοῦ θουκυδιδείου ἔργου, παρατίθενται τινὰ ἐφεξῆς :

46,5 : «τὸ ἐθνικὸν Αἰθαίεὺς Θ. πρώτη» (Α', 101).

584 B : «Σπάρταλος πόλις Μακεδονίας, ὡς Θ. ἐν δευτέρῳ» (Β', 79).

20.20 : «ἔστι δὲ καὶ ἕτερον ἔθνος (sc. Ἀγραιοὶ) πλησίον Ἀκαρνανῶν, ὡς Θ. ἐν τρίτῳ» (Γ', 106, 111, 114).

150,24 : «Ἀφροδιτία, χωρίον Λικωνικῆς. Θ. δ'» (Δ', 56).

400,7 : «Κύπελα, φρούριον... ἐν Ἀρκαδίᾳ... Θ. πέμπτῳ» (Ε', 33).

406,16 : «Λαιστρυγόνες... Θ. ἕκτῳ» (Σ', 2).

460,3 κ. ἐξ. : «Μυκαλησός, πόλις μεσσηνίας Βοιωτίας. Θ. ἑβδόμῳ» (Ζ', 29).

669,6 : «ἔστι καὶ Φοινικοῦς λιμὴν. Θ. ὀγδόῳ» (Η', 34).

Τὰ κατ' ἐκλογὴν παρατεθέντα παραδείγματα ταῦτα, μὴ ὄντα διάφορα τῶν ἄλλων, δεικνύουσι σταθερὰν καὶ ἀποκλειστικὴν χρῆσιν τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τοῦ Σ', ἂν μὴ καὶ τοῦ Ε' αἰ. μ.Χ. ¹, εἶναι δὲ τοῦτο γεγραμμένον, ὡς γνωστὸν, μετὰ πολλῆς λογιότητος, κατ' ἐπίδρασιν πολλῶν συγγραφέων ὡς πρὸς τὸ γεωγραφικόν, ἱστορικὸν κλπ. ὕλικόν, τοῦ Ἡρωδιανοῦ δὲ ὡς πρὸς τὸ γραμματικόν. Ἐπὶ τούτοις παρατηρητέον ὅτι ἐν τοῖς παρατεθείσιν ἀνωτέρω παραδείγμασιν ἐκ τοῦ τιθεμένου θηλυκοῦ «πρώτῃ», «δευτέρῃ» κλπ. νοητέα ἢ λ. «βύβλος», ἂν μὴ ἢ λ. «ἱστορία».

3. Παρὰ τῷ Φωτίῳ

Καὶ ἐν τῇ «Λέξεων συναγωγῇ», τῷ γνωστῷ ἔργῳ τοῦ ἐπιφανοῦς βυζαντινοῦ λογίου καὶ πατριάρχου Φωτίου, ἡ χρῆσις διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἱκανῶς συχνή. Πολλὰ εἶναι ἐν αὐτῷ καὶ τὰ λήμματα ἔτι, ἐν οἷς μνημονεύεται ὁ Θουκυδίδης ἄνευ ὅμως ἀναγραφῆς καὶ τοῦ σχετικοῦ βιβλίου ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ, οἷον ² : Β', 62 : «**παρέλυσαν** : ἀπήλλαξαν μετέστησαν» Θ. (Ζ', 16) : *τὸν μὲν Νικίαν οὐ παρέλυσαν τῆς ἀρχῆς*».

corum quæ supersunt, tom. prior (περιέχων ἐν τούτοις ὁλόκληρον τὸ ἔργον), Βερολίνον, 1894.

1. Πότε ἔζησεν ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος καὶ εἰδικώτερον πότε ἔγραψε τὸ ἔργον αὐτοῦ, ὡς γνωστὸν, ἀμφισβητεῖται. Ὅμως τοῦτο πρέπει πιθανῶς νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν Ε' ἢ τὸ βραδύτερον τὸν Σ' μ.Χ. αἰῶνα ἀρχόμενον, καθόσον εἶναι παραδεκτὸν ὅτι ἡ ἐπιτομή αὕτη συνετάχθη ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α'. Περὶ τούτου βλ., ἐκτὸς ἄλλων, καὶ T o l k i e h n ἐν Pauly - Wissowa, RE, τόμ. IB', 1925, στ. 2469 κ. ἐξ., ἐν λ. *lexikographie*.

2. Τὰ παραδείγματα κατὰ τὴν ἔκδοσιν S. A. Naber, Photii patriarchæ lexicon, Leiden, τόμ. Α', 1864, τόμ. Β', 1865.

Ἄλλ' οὐχὶ λίαν σπάνια εἶναι τὰ λήμματα, ἐν οἷς ὑπάρχει καὶ τοιαύτη ἀναγραφή :

Α', 365 : «*κώμην*· *εἴρηκεν δὲ καὶ Θ. κώμας τοὺς δήμους ἐν πρώτῳ*» (Α', 10).

347 : «*κλυδώνιον*, Θ. β'

Β', 112 : «*προσίσχε*... καὶ Θ. γ'

Α', 366 : «*κωπήρες πλοῖον*... καὶ Θ. ἐν δ'

204 : «*ἀγῶνα*... Θ. ε'

246 : «*ξεῦγμα*... καὶ Θ. ζ'

241 : «*ἐωθῶς*... καὶ Θ. η' (Η', 69, 97) *ἑώθεσαν*'».

Παρατηρητέα ἡ χρῆσις, ἀποκλειστικὴ δὲ τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ, ἐκ τοῦ οὐδετέρου δὲ «*πρώτῳ*» συνακτέον ὅτι καὶ ἐνταῦθα νοεῖται ἡ λ. «*βιβλίον*». Τὸ ἔργον δὲ τοῦτο τοῦ Φωτίου, ἀνῆκον, ὥς γνωστόν, εἰς τὸν Θ' αἰ. μ.Χ., εἶναι τὸ πρῶτον, ἐν ᾧ μετὰ τὸν Γ' αἰ. μ.Χ. ἀνευρίσκομεν τὴν ἀνωτέρω διαίρεσιν.

4. Ἐν τῷ Σαββαϊτικῷ λεξικῷ

Παράδειγμα, μοναδικὸν μάλιστα, τῆς εἰς ὅτῳ βιβλία διαιρέσεως τοῦ θουκυδιδείου ἔργου ἀπαντᾷται καὶ ἐν τῷ Σαββαϊτικῷ λεξικῷ. Τὸ παράδειγμα παρέχει πολλὰς δυσχερείας εἰς τοὺς φιλολογοῦντας, εἶναι δὲ τοῦτο ¹ : «*ἐμποδῶν Θ. ἡ' ἀντὶ τοῦ προχείρωος φησὶ γάρ· τὰς ἐμποδῶν αἰτίας μόνον ἐπισκοπεῖν, πορρωτέρω δὲ μὴδὲν ἐπορεύεσθαι ταῖς διανοαῖς*»· Ὁ ἔρηνητής ξενίζεται, μὴ ἀνευρίσκων ἐν τῷ appar. crit. τὴν σχετικὴν παραπομπὴν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου, δοθέντος ὅτι κατὰ κανόνα παρατίθενται ἐν αὐτῷ αἱ παραπομπαὶ αὗται, τοῦτο δὲ, ὥς εἰκός, συμβαίνει καὶ ἐν περιπτώσεσιν, ἐν αἷς μνημονεύεται ἐν τῷ λεξικῷ ὁ Θουκυδίδης, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον τοῦ ἔργου αὐτοῦ ². Εἶναι τοῦτο ἀβλέπημα ἢ ὀφείλεται εἰς δυσχέρειαν ; Ἡ ἀπορία λύεται ἐκ τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Σουΐδα ³, ἐνθα παρατίθεται σχεδὸν αὐτολεξεῖ τὸ χωρίον ⁴, ὅπερ προδήλως παρελήφθη ἐκ τοῦ Σαββαϊτικοῦ λεξικοῦ, ἂν μὴ τὸ χωρίον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς λεξικοῖς τούτοις παρελήφθη ἐκ τρίτης τινός, ἀγνώστου εἰς ἡμᾶς, πηγῆς, ἐν «*testimonia*» δὲ τοῦ λεξικοῦ τούτου ἀναγινώσκεται : «*Thuc. non exstat*». Νοεῖται ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Σαββαϊτικοῦ λεξικοῦ δὲν ἀνέγραψε τὴν ἀκριβῆ παραπομπὴν εἰς

1. Τὸ παράδειγμα κατὰ τὴν ἔκδοσιν Ἁ. Παπαδοπούλου - Κερამέως, *Lexicon sabbaiticum*, Πεκρούπολις, 1892, σ. 19, στ. 8.

2. Ἐπὶ παραδείγματος, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1, στ. 17 : «*αὐτοσχεδιάζειν Θ. εἶπεν*», ἐν δὲ τῷ appar. crit. παρατίθεται : «*Thuc. I, 138*».

3. Βλ. ἔκδ. τοῦ λεξικοῦ τούτου ὑπὸ Α. Adler, τόμ. Α', σ. 261, στ. 27 κ.ἑξ.

4. Ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ παραλείπονται τὰ εἰσαγωγικά, ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν σημαίνει, δεδομένου ὅτι ὀφείλεται εἰς διάφορον ἀπλῶς σύστημα.

τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου, καθόσον δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ ἐν αὐτῷ τὸ χωρίον τοῦτο. Περὶ τῆς δυσχερείας ταύτης διεξοδικώτερον θὰ πραγματευθῶμεν, ὡς ἐλπίζομεν, ἀλλաχοῦ. Ἀρκούμεθα δὲ νὰ ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα ὅτι δὲν πρόκειται περὶ σφάλματος τῶν λεξικογράφων, ὡς πρέπει νὰ συναχθῇ ἐκ τοῦ παρατηρήματος τῆς Adler. Διαφόρου φύσεως εἶναι τὸ σφάλμα ἢ μᾶλλον τὰ σφάλματα, καθόσον ταῦτα εἶναι δύο. Τὸ πρῶτον τούτων εἶναι παρανόγνωσμα τοῦ β' εἰς η', συνήθως, ὡς γνωστόν, γινόμενον. Τὸ δεύτερον σφάλμα εἶναι τῶν ἐκδοτῶν καὶ τῶν δύο λεξικῶν. Τὰ μετὰ τὸ «*προχείρως*» δὲν ἀνήκουσιν εἰς χωρίον τοῦ Θουκυδίδου ἢ ἄλλου τινὸς συγγραφέως, ἐκ σφάλματος τυχόν, παρατεθέντος ἐνταῦθα, ἀλλ' εἶναι αἰτιολογία ἀπλῶς τοῦ προηγουμένου ἐρμηνεύματος. Ὅθεν διάφορος πρέπει νὰ εἶναι ἡ στίξις, ἥτοι μετὰ τὸ γὰρ δὲν πρέπει νὰ τεθῇ ἄνω στιγμή.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἐν τῷ Σαββαϊτικῷ λεξικῷ γίνεται χρήσις ἀποκλειστικῇ τῆς εἰς ὅκτω βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, δοθέντος δὲ ὅτι τοῦτο ἐγράφη, ὡς γίνεται δεκτόν, μετὰ τὸ λεξικὸν τοῦ Φωτίου καὶ πρὸ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Σουΐδα, συνάγομεν ὅτι καὶ κατὰ τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων λεξικῶν περίοδον ἡ ἀνωτέρω διαιρέσις εὐρίσκειτο ἐν χρήσει.

5. Ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σουΐδα

Δυσαναλόγως σπανία εἶναι ἡ χρήσις διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἐν τῷ ἐκτενεστάτῳ λεξικῷ τοῦ Σουΐδα, ἐν ᾧ παραπομπαί, καὶ δὴ καὶ συγκεκριμέναι, ὡς τὰ τότε κρατοῦντα ἐπέβαλλον, εἶναι ἐξ ἄλλων συγγραφέων ἱκανῶς συχαί¹. Περαιτέρω δὲ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι τὰ δύο μόνα χωρία, ἐν οἷς εὑρεται τοιαύτη χρῆσις, πᾶν ἄλλο ἢ εἶναι ἀπηλλαγμένα δυσχερειῶν.

Τούτων τὸ πρῶτον εἶναι τὸ ἐν λ. *ἐμποδῶν*, περὶ οὗ ἀνωτέρω, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τοῦ Σαββαϊτικοῦ λεξικοῦ, διελέγομεν, τὸ δὲ δεύτερον ἔχει ὡς ἀκολούθως² : «*τραυματισθῆναι : ἀντὶ τοῦ τραπηθῆναι Θ. α'*», ἐν δὲ τῷ appar. crit. τῆς ἐκδόσεως ἀναγράφεται : «*α' om F δ' coll Thuc. 4, 12, 1 scripserim.*» Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι τὸ ἄρθρον τοῦτο εὑρεται καὶ ἐν τῇ «*Λέξεων συναγωγῇ*» τοῦ Φωτίου, ἔνθα ὅμως δὲν ἀναγράφεται βιβλίον, νοεῖται δὲ μόνον τὸ ὄνομα Θουκυδίδης, εἶναι δὲ τοῦτο πληρέστερον ἢ τὸ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σουΐδα ἀνωτέρω, ἔχον τὸ παρατήρημα : «*vide IV 12, 35. 129.*» Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τοῦ Θουκυδίδου δὲν ἀπαντᾷται ἡ λ. «*τραυματισθῆναι*». Ὅθεν εὐσταθεῖ ἡ ὑπόθεσις ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Σουΐδα περὶ παραναγνώσεως τοῦ δ' εἰς α'.

1. Τοιαῦτα παραπομπαί εἶναι ἐπὶ παραδείγματος : (τόμ. Γ', σ. 501, στ. 22, ἐν λ. *ξυνέβημεν*) «*Ἀριστοφάνης Νεφέλαις*», (τόμ. Γ', σ. 314, στ. 22, ἐν λ. *μαλκίμεν*) «*Δημοσθένης θ' Φιλιππικῶν*».

2. Τόμ. Δ', σ. 583, στ. 26.

Ἐξομαλυνομένων τῶν ἐν τοῖς ἀνωτέρω δύο χωρίοις δυσχερεῶν, γενικώτερον ἀγόμεθα εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι καὶ ἐν λεξικῷ τοιαύτης ἐκτάσεως καὶ σημασίας, οἷον εἶναι τὸ τοῦ Σουῖδα, γραφέντι δὲ κατὰ τὸν Ι' αἰ. μ.Χ., γίνεται χοῆσις ἀποκλειστικῆς τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου.

6. Ἐν «*Etymologici græci parisienses*»

Ἐν «*Etymologici græci parisienses*», τῷ ἔργῳ, τῷ ἐκδοθέντι, ὡς γνωστόν, ἐν «*Anecdota græca parisiensia*», τῇ δευτέρᾳ αὐτῇ συλλογῇ τοῦ Cramer ¹, ὑπάρχουσι παραδείγματα τινα, ἐν ἐνὶ δὲ τούτων, παρατιθεμένου καὶ τοῦ χωρίου, μνημονεύεται καὶ τὸ ἀντίστοιχον βιβλίον, ἥτοι Δ', 174,8 : «*οὕτω καὶ Θουκυδίδης ἐχρήσατο ἐν ᾧ (Α', 140) ἱστοριῶν λέγων 'εἰ το Μεγαρεων ψηφισμα μὴ καθελοιμεν δπερ μαλιστα προυχονται'.*» ²

Τὸ ἔργον τοῦτο, στηριζόμενον ἐπὶ τῶν γνωστῶν βυζαντινῶν ἐτυμολογικῶν λεξικῶν, φαίνεται ὅτι εἶναι μεταγενέστερον τοῦ λεξικοῦ τοῦ Σουῖδα. Καὶ ἐν αὐτῷ δὲ ἀνευρίσκεται μόνη ἡ χοῆσις τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου καὶ χρησιμοποιεῖται ἡ λ. «*ἱστορία*» καὶ οὐχὶ ἡ λ. «*βιβλίον*» περὶ τῶν μερῶν τοῦ ἔργου τούτου.

7. Ἐν τῷ Κανταβριγιανῷ λεξικῷ

Διαιρέσεις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἀπαντᾶται καὶ ἐν τῷ Κανταβριγιανῷ λεξικῷ.

Ὅμως σχετικὸν παράδειγμα δυνάμεθα νὰ παράσχωμεν ἐν μόνον, ἥτοι ³ : 355,8 ἐν λ. *Πάραλος καὶ Σαλαμινία* : «*...τῆς μὲν Παράλου καὶ Σαλαμινίας ἐν τρίτῃ (Γ', 33, 77) μνημονεύει Θ.*»

Ἐπομένως, καὶ ἐν τῷ λεξικῷ τούτῳ ἡ εἰς ὀκτὼ βιβλία διαίρεσις τοῦ θουκυδιδείου ἔργου εἶναι ἡ μόνη εὐρίσκομένη ἐν χρήσει. Ἀκριβῆς χρονολόγησις τοῦ «*πολυτιμοτάτου*», κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Krumbacher ⁴, ῥητορι-

1. Ὁ πλήρης τίτλος αὐτῆς εἶναι : *Anecdota græca e codd. manuscriptis bibliothecæ regiæ parisiensis*, edidit J. A. Cramer, τόμ. Α', Β', 1839, τόμ. Γ', Δ' 1841.

2. Διατηρεῖται ἡ ἐν τῇ ἐκδόσει ὀρθογραφία.

3. Bl. *Lexicon rhetoricum cantabrigiense* «a P. P. Dobræo editum» ἐν *Lexicon vindobonense*, appendix, ἐκδ. A. Nauck, Πετροῦπολις, 1867. Ἡ ἐκδοσις αὕτη τοῦ λεξικοῦ δὲν μνημονεύεται εἰδικῶς ἐν τῷ Λεξικῷ Liddell and Scott (v. ἐκδ.), εἰ καὶ ἀναγράφονται δύο ἐκδόσεις ἐν αὐτῷ, ὧν ἡ μία, προγενεστέρα τῆς ἀνωτέρω, περὶ δὲ τῆς μόλις νεωτέρας ἐκδόσεως τοῦ λεξικοῦ τούτου ὑπὸ E. O. Houtsma (Leyden, 1870) χαρακτηριστικὰ πῶς εἶναι τὰ παρὰ K. Κ ρ ο υ μ β ἄ χ ε ρ (ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 340) ἀναγινωσκόμενα : «*μετὰ μακρᾶς, ἀλλὰ κενῆς περιεχομένου εἰσαγωγῆς*».

4. Ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 339.

κοῦ λεξικοῦ τούτου δὲν εἶναι δυνατὴ, ἀνάγεται ὁμως τοῦτο εἰς χρόνους, οὐχὶ μεγάλως ἀφισταμένους τῶν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου, πιστοῦται δὲ καὶ ἐντεῦθεν ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους χρῆσις τῆς διαιρέσεως ταύτης.

8. Παρὰ τῷ Θωμᾷ τῷ Μαγίστρῳ

Ἄλλος λεξικογράφος καὶ γραμματικός, παρ' ᾧ γίνεται χρῆσις διαιρέσεως τοῦ θουκυδιδείου ἔργου, εἶναι ὁ Θωμᾶς ὁ Μάγιστρος. Τὸ ἔργον τοῦ πολυγράφου τούτου λογίου, ἐν ᾧ τοιαύτη εὕρηται διαίρεσις, εἶναι τὸ φερόμενον ὡς : «*ἐκλογὴ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων ἀττικῶν*». Τὸ παρατηρηθὲν καὶ περὶ ἄλλων συγγραφέων συμβαίνει καὶ παρὰ τῷ Θωμᾷ τῷ Μαγίστρῳ. Οὐχὶ σπανίως οὗτος παραπέμπει εἰς τὸν Θουκυδίδην ἄνευ μνείας τοῦ σχετικοῦ βιβλίου. Καὶ ἐνίοτε μὲν πρόκειται περὶ γενικῆς φύσεως πραγμάτων, ὅτε τὸ συμβαῖνον εἶναι εὐεξήγητον, οἷον ¹ : σ. 349, ἐν λ. «*ἐσβαίνω εἰς τὴν ναῦν, καὶ ἐμβαίνο εἰς τὴν ναῦν· ἀμφοτέρα γὰρ Θ. λέγει*». Δυνατὸν ὁμως τὸ πρᾶγμα νὰ εἶναι μᾶλλον συγκεκριμένον, νὰ παρατίθεται δὲ καὶ τὸ ἐκ τοῦ Θουκυδίδου χωρίον, ὡς : σ. 235, ἐν λ. «*δουλεία : οὐ μόνον αὐτὸ τὸ δουλεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν δούλων*» ὡς Θ. (Ε', 23) : «*ἦν δὲ ἡ δουλεία ἐπανιστῶνται*» (sic)».

Ὅπως δὲ ποτε, οὐχὶ σπάνια εἶναι τὰ παραδείγματα, ἐν οἷς μνημονεύεται καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον, ἐκ τούτων δὲ παρατίθενται τινὰ κατωτέρω, ἥτοι :

375, ἐν λ. : «*ἐφιέμενος... Θ. ἐν τῇ πρώτῃ (Α', 128) : 'ἐφιέμενος τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχῆς', καὶ αὖθις ἐν τῇ τετάρτῃ (Δ', 108) : 'ὁ δὲ εἰς τὴν Λακεδαίμονα ἐφιέμενος στρατιάν τε προσασπαστέλλειν ἐκέλευεν*».

277, ἐν λ. *ἐλάα* : Θ. ἐν τῇ ἑβδόμῃ (Ζ', 81) : «*κύκλω μὲν τειχίον περιῆν, ἐλάας δὲ οὐκ ὀλίγας εἶχε*».

256, ἐν λ. (τὸ) *ἄν* : «*... καὶ Θ. ἐν τῇ ὀγδόῃ (Η', 74) : 'ἵνα, ἦν μὴ ὑπακούωσι, τεθνήξονται*» (sic)».

Ὁ Θωμᾶς ὁ Μάγιστρος, γνωστὸς πολλὰχόθεν καὶ ὑπὸ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Θεόδουλος, ἤκμασε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰ. λήγοντα καὶ ΙΔ' αἰ. ἀρχόμενον ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ Β' (1282—1328) ², εἶναι δηλονότι συγγραφεὺς τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων. Παρ' αὐτῷ ἀνευρίσκομεν ἐν ἀποκλειστικῇ ἐπίσης χρήσει τὴν ἡμετέραν διαίρεσιν, τοῦτο δὲ εἶναι οὐχὶ ἀπροσδόκητον, δοθέντος ὅτι τὸ λεξικὸν τοῦτο στηρίζεται ἐν πολλοῖς ἐπὶ τῶν ἔργων παλαιότερων λεξικογράφων καὶ γραμματικῶν, ὡς τοῦ Ἡρωδιανοῦ, τοῦ Φρυνίχου, παρ' οἷς ἡ αὐτὴ κεῖται διαίρεσις. Πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι οὗτος ἀνῆκεν εἰς κύκλον λογίων, στενῶς συνδεομένων μετὰ τοῦ αὐτοκράτο-

1. Τὰ παραδείγματα κατὰ τὴν ἐκδοσιν C. Jacobitz, Λειψία, 1833.

2. Βλ. K. Κρουμβάχ, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 284, ἐπίσης δ', ἐκτὸς ἄλλων, Tolkienen ἐν Pauly-Wissowa, RE, ἐνθ' ἀνωτ., στ. 2478, ἐν λ. *Lexikographie*.

ρος ἰ. Ἐπομένως, ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ὡς λογίου δὲν ἦτο ἡ τυχοῦσα κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους, τὸ γεγονός δὲ τοῦτο ἐνέχει σημασίαν, καθόσον οὗτος χρησιμοποιοῖ μόνην τὴν εἰς ὁκτὼ βιβλία διαίρεσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ. Παρατηρητέον ἐπὶ τούτοις ὅτι τὸ ἐν τοῖς ἀνωτέρω παραδείγμασι νοούμενον εἶναι ἡ λ. «βύβλος», ἂν μὴ ἡ λ. «ἱστορία», οὐχὶ δὲ ἡ λ. «βιβλίον», ἡ καὶ νῦν ἐν χρήσει.

Ταῦτα εἶναι τὰ μαρτυρούμενα ἐκ λεξικῶν περὶ τοῦ ἡμετέρου προβλήματος. Τὰ λεξικά, ἐν οἷς ἀπαντᾷται διαίρεσις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, εἶναι πολλά, ἀλλ' οὐχὶ καὶ πάντα, τὰ σπουδαιότερα τοῦλάχιστον τῶν σφαιρομένων. Οὕτως ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου (Schmidt), τῷ Μεγάλῳ Ἑτυμολογικῷ (Gaisford) γίνεται μνεία τοῦ Θουκυδίδου οὐχὶ πολὺ σπανίως, ἀλλ' οὐδαμοῦ διαιρέσεως τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ποτε, τὰ ἐκ λεξικῶν μαρτυρούμενα ταῦτα περὶ τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικά, καθόσον προέρχονται ἐξ ἔργων, προοριζομένων, εἴ περ τι καὶ ἄλλο εἰς κοινήν, πυκνὴν δὲ κατὰ τὸ σύνθηδες χρῆσιν. Καίτοι δὲ ἱκανῶν ἐκ τῶν λεξικῶν τούτων καὶ ἡ κατὰ προσέγγισιν ἔστω χρονολόγησις εἶναι δυσχερὴς, ἐκ ταύτης, μάλιστα δ' ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τῶν ὑπολοίπων ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀπὸ τοῦ Β' ἤδη μ.Χ. αἰῶνος λήγοντος μέχρι καὶ τοῦ ΙΔ' ἀρχομένου ἡ ἡμετέρα διαίρεσις φέρεται ἀποκλειστικῶς ἐν λεξικοῖς, ἅτινα καλύπτουσι τοὺς πλείστους τῶν αἰώνων ² τῆς μακρᾶς περιόδου ταύτης.

Γενικώτερον δὲ νῦν περὶ τῶν δοκιμιογράφων, τῶν συμποσιογράφων, τῶν γραμματικῶν καὶ τῶν λεξικογράφων, παρ' οἷς ἡ ἡμετέρα διαίρεσις εἶναι μεμαρτυρημένη ἐν ἀποκλειστικῇ χρήσει, δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ὡς ὁ πρῶτος τῶν συγγραφέων τούτων, ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, ἤκμασε κατὰ τὸν Α' αἰ. π.Χ., ὁ δ' ἔσχατος, ὁ Θωμᾶς ὁ Μάγιστρος τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰ. μ.Χ., ἡ διαίρεσις αὕτη μαρτυρεῖται ἐν χρήσει παρὰ συγγραφεῦσιν ἀπὸ τῶν ὑστέρων ἑλληνιστικῶν μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνων. Ἐπὶ πλέον, εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐσχάτου συγγραφέως τῶν χρόνων τούτων, τοῦ Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου, ἦσαν ἐν χρήσει πάντοτε οἱ κώδικες, οὔτινες ἀπὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων εἶχον ἐπιβληθῇ. Ἐπομένως, ἡ χρῆσις τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ τότε καθ' οἷονδὴποτε μέρος εἰς τεχνικῆς μᾶλλον φύσεως αἵτια, ὡς εἶναι ἡ μεγάλη διάδοσις τῶν εἰληταρίων. Δικαιούμεθα δὲ νὰ δεχθῶμεν ὡς εὐλογον τοῦλάχιστον ὅτι ἐν τοῖς κώδεξιν ἐγένετο τότε, χρῆσις τῆς εἰς ὁκτὼ βιβλία διαιρέσεως, τοῦτο δὲ

1. Βλ. Γ. Κυριακίδου, Θωμᾶς ὁ Μάγιστρος καὶ Ἰσοκράτης. Diss. Erlangen, 1893, σ. 7' πβ. κ. Κ. Κρουμβάχερ, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', σ. 284.

2. Τοῦτο δὲν συμβαίνει περὶ τῶν αἰώνων Ζ' καὶ Η'.

συνάπτεται καλῶς πρὸς τὸ γεγονός ὅτι πάντως οἱ σφῳζόμενοι κώδικες τοῦ Θουκυδίδου, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἡμέτεραι ἐκδόσεις, ἔχουσι τὴν διαιρέσιν ταύτην.

δ') *Ἐν τοῖς σχολίοις*

Ἄλλη, ἀξιόλογος δέ, πηγή, ἐν ἣ γίνεται χρήσις διαιρέσεως τοῦ θουκυδιδείου ἔργου, εἶναι τὰ παλαιὰ σχόλια. Ἡ ἐν αὐτοῖς ἡμέτερα ἔρευνα ὑπῆρξε βεβαίως δυσχερεστέρα, ὡς ἐκ τῆς ἀνωνυμίας καὶ τοῦ δυσχρονολογήτου αὐτῶν ἐν ταῖς πλείσταις τῶν περιπτώσεων, ἀλλὰ πᾶν ἄλλο ἢ ἄγονος. Τούτων δὲ τὰ σπουδαιότερα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι τὰ εἰς Θουκυδίδην.

Ι. *Ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Θουκυδίδην*

Περὶ τῶν εἰς Θουκυδίδην σχολίων διεξοδικαὶ καὶ χρήσιμοι πως ἔτι καὶ σήμερον εἰδήσεις κατεχωρίσθησαν παλαιότερον παρὰ τῷ Φαβρικίῳ¹. Φαίνεται δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς καλῶς ἔχουσα ἡ ἄποψις ὅτι τὰ σχόλια ταῦτα δὲν προέρχονται ἐκ μιᾶς μόνης χειρός, ἀλλ' εἶναι κρᾶμά τι τῆς ἐργασίας πλειόνων τοῦ ἐνός, μὴ ἀνηκόντων προδήλως εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον σχολιαστῶν². Ὅτι δὲ τοῦλάχιστον μέρος αὐτῶν ἐγράφη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὑποδεικνύει ἡ οὐχὶ σπανία ἀναφορὰ εἰς τὰ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς πρόσωπα καὶ πράγματα³.

Τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου παραπομπαὶ γίνονται ἐν τοῖς σχολίοις κατὰ τὴν εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσιν πάντοτε λαλεῖ ἱκανῶς ἀφ' ἑαυτοῦ περὶ τῆς κατὰ σχολιαστὰς κρατούσης διαιρέσεως, ὥστε νὰ μὴ παρίσταται ἀνάγκη διὰ πολλῶν ὡς οἶόν τε παραδειγμάτων στηρίξεως τοῦ πράγματος. Παραθέτομεν δ' ἐλάχιστα χωρία εἰς ἔνδειξιν μᾶλλον ὅτι τὰ ὀκτὼ βιβλία τοῦ θουκυδιδείου ἔργου εἶναι γνωστὰ ἐν τοῖς σχολίοις ὡς «*ἱστορίαι*», ἤτοι: σχόλ. Θουκ. Γ', 42, 1: «*ἐν τῇ τρίτῃ ταύτῃ ἱστορίᾳ*», ἔτι δὲ σαφέστερον αὐτόθ. Γ', 53, 1: «*ἐν τῇ παρούσῃ τρίτῃ τῶν Θουκυδίδου ἱστοριῶν*», αὐτόθ. Γ', 61, 1: «*ἐν τῇ παρούσῃ τετάρτῃ τῶν ἱστοριῶν*», πρ. αὐτόθ. Β', 2, 1:

1. Φαβρικίου, Ἑλλην. Βιβλιοθ.⁴, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 827 (= 727).

2. Μεταξὺ ἄλλων πρ. ἰδίᾳ Grenfell-Hunt, The Oxyrhynchus Papyri, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 109. Ὡς εἰκός, καὶ αἱ πηγαὶ τῶν σχολίων ἦσαν πολλαί. Τούτων τινὲς μνημονεύονται ἐν αὐτοῖς, ὁ Ἀντυλλος (σχόλ. Θουκ. Α', 2, 3 κ.ἀλλὰχ.), ὁ Ἀσκληπιάδης (αὐτόθ. Α', 56, 2) καὶ ὁ Φοιβάμων (αὐτόθ., Α', 53, 3). Ἐπὶ τούτοις ἐξόχως χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ μαρτυρούμενον ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Θουκυδίδην Δ', 1, 1: «*ἐκ τῆς τετάρτης φύρμα τοῦ βιβλιογράφου*».

3. Οὕτως ἐν σχολ. Θουκ. Δ', 83, 1 ἀναγινώσκεται: «*ἐν μὲν τοῖς Ἑλλησι τὸν Βρασιδαν καὶ τὴν αὐτοῦ στρατιάν, ἐν τοῖς ἡμέτεροις δὲ Βελισάριον εἰς παράστασιν τοῦ παρόντος λόγου παραβάλλομεν*», ἐνθα τὸ «*Ἑλλησι*» νοητέον μᾶλλον ἐπὶ τῆς γνωστῆς θερησκευτικῆς σημασίας.

«*Εὐβοίας ἄλωσιν* : ἦν ἐν τῇ πρώτῃ λέγει», αὐτόθ. Β', 1, 1 : «*οἶον... τῇ ζ'*», ἐν ἀμφοτέροις δὲ τοῖς τελευταίοις χωρίοις τούτοις, ὡς καὶ ἄλλοις ἀναλόγοις, ἐκ τῶν σχολίων τούτων νοεῖται ἡ λ. «*ἱστορία*».

Εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐνιαχοῦ ἐν τοῖς εἰς Θουκυδίδην σχολίοις παραλλήλως πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς εἰς ὀκτῶ γίνεται μνεῖα καὶ τῆς εἰς δέκα τρία βιβλία διαιρέσεως. Λέγομεν μνεῖα, διότι δὲν γίνεται παραπομπὴ παραλλήλως καὶ κατὰ τὰς δύο διαιρέσεις ἐν ταῖς περιπτώσεσι ταύταις, ὡς θὰ ἦτο ἀναμενόμενον προκειμένου μάλιστα περὶ σχολίων, ἀλλ' ἐνιαχοῦ μνημονεύεται ὅτι ἐκεῖ εἶναι ἡ ἀρχὴ ἢ καὶ τὸ τέλος ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς «*ἱστορίας*» κατὰ τὴν εἰς δέκα τρία βιβλία διαίρεσιν. Αἱ μνεῖαι αὗται πᾶσαι εἶναι αἱ ἐξῆς :

Β', 78,4 : «οἱ διελόντες ταύτην τὴν συγγραφὴν εἰς τρισκαίδεκα, ἐνταῦθα τὸ τέλος τῆς τρίτης ἱστορίας ὥρισαν καὶ ἀρχὴν τῆς τετάρτης.»

Γ', 116,3 : «τῶν εἰς ιγ' τέλος τῆς ε' καὶ ἀρχὴ τῆς ζ'.»

Δ', 78,1 : «τῶν εἰς τρισκαίδεκα τέλος τῆς ἑκτης, ἀρχὴ τῆς ἑβδόμης.»

Δ', 135,2 : «τῶν εἰς ιγ' τέλος τῆς ζ'.»

Διὰ τῶν τριῶν πρώτων χωρίων τούτων μαρτυρεῖται τὸ τέλος τριῶν «*ἱστοριῶν*», ὡς εἰκὸς δέ, καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἀντιστοίχων ἐπομένων κατὰ τὴν εἰς δέκα τρία βιβλία διαίρεσιν, ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ ἀναγράφεται τὸ τέλος μόνον ἄλλης, τῆς ἑβδόμης ἱστορίας, ἀλλὰ προδήλως ἐντεῦθεν οὐδεμίαν οὐσιαστικὴν προκύπτει δι' ἡμᾶς διαφορὰ. Περαιτέρω ἐκ τοῦ παρατεθέντος ἀνωτέρω ἐκ τῶν σχολίων Δ', 135, 2 χωρίου γνωρίζομεν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος τῶν δύο πρώτων, ὁμοῦ λαμβανομένων, ἥτοι τὸ Α', 1, 1 ὡς ἀρχὴν καὶ τὸ Α', 146 ὡς τέλος αὐτῶν. Ἔτι περαιτέρω δι' εἰκασιῶν μόνον δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν, ἀλλὰ προδήλως ἐντεῦθεν τὸ ἀποτέλεσμα πᾶν ἄλλο δύναται ἢ ἀσφαλὲς νὰ εἶναι ¹. Τὸ ὅτι δὲ ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν μνημονεύεται ὁλόκληρος ἐν τοῖς σχολίοις δὲν πρέπει, ὡς νομίζομεν, νὰ ἀποδοθῇ εἰς ὀλιγογραφίαν τοῦ σχολιαστοῦ, ἀλλ' εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὰ σχόλια εἶναι κρᾶμα ἐργασίων πολλῶν, διαφόρου μάλιστα περιόδου, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω. Ὅπως δὲ ποτε, τὰ μαρτυρούμενα ταῦτα, ἡ ἀκρίβεια τῶν ὁποίων καὶ ἄλλως ἐν τοῖς πλείστοις ἐπιβεβαιοῦται ², ἔχουσι προφανῶς πληροφοριακὸν ἀπλῶς χαρακτῆρα, ἐντεῦθεν δὲ δεικνύεται καλῶς ὅτι ἐν τοῖς σφαιρομένοις σχολίοις ἡ διαίρεσις αὕτη δὲν ἦτο χρηστική. Μὴ λησμονῶμεν δὲ τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λεχθέντα, καθ' ἃ τινὰ τοῦλάχιστον τῶν

1. Συμπλήρωσις τῆς διαιρέσεως ταύτης ἐπεχειρήθη παρὰ τοῦ K r ü g e r, Untersuchungen, σ. 8, περὶ ταύτης δὲ βλ. καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἐν τῇ Β' ἐκδόσει τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου παρὰ F. G æ l l e r, τόμ. Α', σ. 58.

2. Τὰ φερόμενα σχετικῶς ἐν τισι κώδιξι περὶ τῶν τριῶν τελευταίων ἐκ τῶν ἀνωτέρω περιπτώσεων βλ. ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ὑπὸ J. C l a s s e n - J. S t e u p, τόμ. Α', Βερολίνον, 1919, σ. XXXVII.

εἰς Θουκυδίδην σχολίων εἶναι δυνατόν νά ἀναχθῶσιν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἡ ἐν τοῖς σχολίοις τοιαύτη μνεῖα τῆς εἰς δέκα τρία βιβλία διαιρέσεως στηρίζει καλῶς τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ διαιρέσις αὕτη ὑπῆρξέ ποτε ἐν χρήσει, ἐνδεχομένως δὲ καὶ καθ' οὓς χρόνους ἐγράφησαν τὰ μνημονεύοντα αὐτῆς χωρία. Ἀλλ' ἡ μνεῖα τῆς διαιρέσεως ταύτης, παρεμπιπτόντως μᾶλλον γενομένη, παρὰ δὲ τὴν συστηματικὴν χρῆσιν τῆς ἄλλης, τῆς εἰς ὀκτῶ βιβλία, δὲν ἀνατρέπει τὸ βραχὺ ἀνωτέρω παρατεθὲν παρατήρημα ἡμῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως προάγει τοῦτο εἰς ἀψευδὲς μαρτύριον, ὅτι δηλονότι ἡ τελευταία διαιρέσις αὕτη, καὶ κατὰ τὴν ἐν τοῖς σχολίοις τούτοις ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκτίμησιν, εἶναι ἡ καθόλου κρατήσασα. Δοθέντος δὲ ὅτι ὁ ἔσχατος βυζαντινὸς λόγιος, ὁ ἐν τοῖς σχολίοις τούτοις μνημονευόμενος, εἶναι ὁ Ἰω. Τζέτζης, δυνάμεθα νά δεχθῶμεν ὅτι τμήματά τινα τοῦλάχιστον τῶν σχολίων ἀνάγονται μέχρι τοῦ IB' αἰ. μ.Χ., ὅτε ἤκμασεν ὁ λόγιος οὗτος, κατὰ τὴν περίοδον δὲ ταύτην ἡ εἰς ὀκτῶ βιβλία διαιρέσις τοῦ Θουκυδιδείου ἔργου ἦτο ἐν ἀποκλειστικῇ χρήσει. Τὸ ἔσχατον δὲ μεμαρτυρημένον διὰ τῶν σχολίων τοῦτο ὄριον ἀποκλειστικῆς χρήσεως τῆς ἀνωτέρω διαιρέσεως δὲν ἀφίσταται πολὺ τοῦ ἐκ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου προκύπτοντος, ὅπερ, ὡς ἐλέχθη, εἶναι ὁ IG' λήγων καὶ ὁ ID' ἀρχόμενος αἰῶν.

II. Καὶ παρὰ τῷ Μαρκελλίνῳ

Χρῆσις διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου εὑρεται καὶ παρὰ τῷ βιογράφῳ τοῦ ἱστορικοῦ, τῷ Μαρκελλίνῳ. Ὡς δὲ ἡ στενὴ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς τὰ εἰς Θουκυδίδην σχόλια δὲν εἶναι δυνατόν νά ἀμφισβητηθῇ¹, ἐκρίθη ὅτι ἐνταῦθα εἶχον θέσιν τὰ παρ' αὐτῷ παραδείγματα τῆς χρήσεως ταύτης, ἃν καὶ οὗτος πιθανῶς ἔζησε κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν τὸν Α' χρόνους. Τὰ παραδείγματα ταῦτα πάντα δεικνύουσι χρῆσιν τῆς εἰς ὀκτῶ βιβλία διαιρέσεως, συνάπτονται δὲ καλῶς πρὸς τοὺς ἔμπροσθεν χαρακτηρισμοὺς περὶ τῆς διαιρέσεως ταύτης ὡς «κοινῆς» καὶ «κρατησάσης». Εἶναι δὲ ταῦτα :

Β. Θουκ. 54 : «περὶ ἧς (sc. *Θηβαίων εἰσβολῆς εἰς Πλάταιαν*) ἱστορεῖ Θ. ἐν τῇ δευτέρᾳ» (B', 2 κ.ξ.).

Αὐτόθ. 22 : «Ἀντιφῶντος δὲ *δήτορος* (sc. *ἡκουσε*) δεινοῦ τὴν *δητορικὴν* ἀνδρός, οὗ καὶ μέμνηται ἐν τῇ *ὀγδόῃ* (H', 68) ὡς αἰτίου τῆς καταλύσεως τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς τῶν τετρακοσίων καταστάσεως.»

Αὐτόθ. 43 : «Λέγουσι δὲ *τινες* νοθεύεσθαι τὴν *ὀγδόην ἱστορίαν* οὗ γὰρ εἶναι Θουκυδίδου. ἀλλ' οἱ μὲν φασιν τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ εἶναι, οἱ δὲ *Ξενοφώντος*, τὰ λεγόμενα δὲ ταῦτα ἀναφέρονται, ὡς γνωστόν, εἰς τὸ ὄγδοον βιβλίον τοῦ ἔργου κατὰ τὴν εἰς ὀκτῶ βιβλία διαιρέσιν.

1. Περὶ τῆς συναφείας ταύτης βλ. τὰ λεχθέντα ἀνωτέρω, σ. 386, σημ. 1.

Ἀξιοπαρατήρητον ἐπὶ τούτοις εἶναι ὅτι ἐν τοῖς ἀνωτέρω παραδείγμασι κεῖται ἢ νοεῖται ἡ λ. «*ἱστορία*», ἥτις, ὡς ἐντεῦθεν συνάγεται, ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τῷ Μαρκελλίῳ, περὶ τῶν βιβλίων τοῦ θουκυδιδείου ἔργου.

III. Ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Αἰσχίνην

Ἐκ τῶν ἐλαχίστων παραδειγμάτων μνείας τοῦ Θουκυδίδου ἐν τοῖς εἰς Αἰσχίνην σχολίοις δύο περιέχουσι καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον, ἥτοι ¹ :

14,21 (Κατὰ Τιμ. 29) : «*τὰ ὅπλα μὴ τίθεσαι· τὸ τίθεσθαι λέγεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀποτίθεσθαι τὰ ὅπλα καὶ ἐπὶ τοῦ περιτίθεσθαι καὶ ἐνδύεσθαι, ὡς ἔγνωμεν ἐν τοῖς Θουκυδιδείοις ἐν τῇ β'*» (B', 2).

39,11 (Κατὰ Τιμ. 191) : «*ἐπακτροκέλητα... πλοιάριον ληστρικόν. εἴρηται οὕτω παρὰ τὸν κέλητα, ὅπερ ἐστὶν εἶδος πλοίου μικροῦ, ὡς ἔγνωμεν ἐν τῇ β' (fort. η')* Θουκυδίδου (H', 38), καὶ τὴν ἐπακτρίδα...».

Πότε ἐγράφησαν τὰ σχόλια ταῦτα δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, καθόσον καὶ ὁ συγγραφεὺς ἔτι αὐτῶν ἀγνοεῖται. Κατὰ τὸν Dindorf, συγγραφεὺς τῶν εἰς Αἰσχίνην σχολίων ἐνδέχεται νὰ εἶναι ὁ Ζώσιμος ὁ Ἀσκαλωνίτης, ὅστις ἤκμασε κατὰ τὸν Ε' αἰ. μ. Χ. ². Ὁπωσδήποτε δέ, φαίνεται κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Dindorf ἐκτὸς ἀμφιβολίας ὅτι τὰ σχόλια ταῦτα εἶναι «*ἐκλογαὶ ὑπομνημάτων*», προερχόμεναι ἐκ παλαιότερων ἐρμηνευτῶν. Ἐφόσον ταῦτα καλῶς ἔχουσιν, τὰ εἰς Αἰσχίνην σχόλια πρέπει νὰ εἶναι ἱκανῶς παλαιά, ὡς δ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων προκύπτει πως, καὶ ἐν τοῖς σχολίοις τούτοις γίνεται ἀποκλειστικὴ χρῆσις τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ.

IV. Ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Δημοσθένη

Ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Δημοσθένη ἡ μνεία τοῦ Θουκυδίδου εἶναι μᾶλλον συχνή, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ ἄνευ ἀναγραφῆς τοῦ βιβλίου, ἔστω καὶ ἂν ἐνίστε παρατίθεται καὶ τὸ σχετικὸν χωρίον, οἷον ³ :

348,22 (Περὶ παραπροσβ. 12) : «*ὅμοιον δὲ τῷ Θουκυδίδου (B', 35)· ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα· ἀντὶ τοῦ ἐπήνεσαν.*»

Ἐν δύο παραδείγμασιν ἀναγράφεται καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον, ἥτοι :

815,6 (Πρὸς Εὐβουλ. 64) ἐν λ. «*ἐκκολάψαντες· Θ. ἐν πρώτῳ (A', 132)· τὸ μὲν οὖν ἔλεγειν οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξεκόλαψαν ἐδθὺς τότε ἀπὸ τῆς τρίποδος τοῦτο.*»

130,17 (Γ' Ὀλυνθ. 24) ἐν λ. «*τῶν Ἑλλήνων· μνημονεύει τούτων Θ. ἐν τῇ δευτέρᾳ (B', 42 κ. ἀλλὰχ.) ἱστορίᾳ.*»

1. Τὰ παραδείγματα κατὰ τὴν ἔκδοσιν: G. Dindorf, Scholia græca in Æschinem et Isocratem, Ὁξφόρδη, 1852.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. IV κ. ἐξ. (Præfatio).

3. Βλ. ἐκδ. ἔργων τοῦ Δημοσθένους ὑπὸ G. Dindorf, τόμ. H', Θ', scholia græca, Ὁξφόρδη, 1851. Σημειωτέον ὅτι οἱ δύο τόμοι ἔχουσι κοινὴν σελιδωσίαν.

Τὰ εἰς Δημοσθένη σχολία εἰκάζεται ὅτι εἶναι μᾶλλον παλαιά, καθόσον ὁ Οὐλπιανὸς καὶ ὁ Ζώσιμος φέρονται ὡς γράψαντες σχολία εἰς τὸν Ἀθηναῖον ρήτορα τοῦτον, τούτων δὲ ὁ μὲν πρῶτος ἐδίδασκε ρητορικὴν κατὰ τὸν Δ' μ.Χ. αἰ. ἀρχόμενον, ὁ δὲ δευτέρως ἤκμασεν, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, κατὰ τὸν Ε' μ.Χ. αἰ. Ἐπομένως, εἶναι ἐνδεχόμενον ἤδη ἀπὸ τοῦ Δ' μ.Χ. αἰ. ἀρχομένου νὰ χρησιμοποιῶνται ἐν τοῖς εἰς Δημοσθένην σχολίοις διαιρέσεις, καὶ δὴ καὶ ἡ εἰς ὁκτὼ βιβλία τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου. Ἐπὶ τούτοις δὲ παρατηρητέον ὅτι ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἀνωτέρω δύο παραδειγμάτων νοεῖται ἡ λ. «βιβλίον», ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ κεῖται ἡ λ. «ἱστορία». Ἐπομένως, ἐὰν τὰ δύο παραδείγματα ἀνάγονται εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι κατ' αὐτούς, ἐνδεχομένως τὸν Δ' ἢ τὸν Ε' μ.Χ. αἰ., αἱ δύο λέξεις «βιβλίον» καὶ «ἱστορία» ἐφέροντο παραλλήλως περὶ τῶν βιβλίων τοῦ ἔργου τοῦ ἱστορικοῦ.

V. Ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Πλάτωνα

Τὰ παραδείγματα μνείας τοῦ Θουκυδίδου ἐν τοῖς εἰς Πλάτωνα σχολίοις εἶναι σχετικῶς οὐχὶ πολλά. Ἐν τούτοις δὲ γίνεται ἀπλῶς μνεία τοῦ Θουκυδίδου, ἔστω καὶ ἂν παρατίθεται τὸ σχετικὸν χωρίον, οἷον¹: εἰς Πολιτ. Ε' 449α: «καὶ παρὰ Θουκυδίδῃ (Α', 1) οὕτως ἀναγνωστέον· ὅτι ἀκμάζοντες τε ἦσαν (ῆσαν edd. recc.) ἐς ταῦτόν» (αὐτὸν edd.).»

Δύο εἶναι τὰ παραδείγματα, ἐν οἷς μνημονεύεται καὶ τὸ σχετικὸν βιβλίον τοῦ Θουκυδίδου, ἥτοι:

Εἰς Χαρμ. 153α: «καὶ παρὰ Θουκυδίδῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ (Β', 5) ὁμοίως (sc. ἀντικρὺ τὸ κατ' εὐθὺ καὶ ἐξ ἐναντίας)· οἰόμενος πύλας τὰς θύρας τοῦ οἰκήματος εἶναι, καὶ ἀντικρὺ διέξοδον εἰς τὸ ἔξω».

Αὐτόθι.: «καὶ Θ. ἐν τῇ ὁγδόῃ (Η', 64) ὁσφορσύνῃ λαβοῦσαι πόλεις καὶ ἄδειαν τῶν πραττομένων ἐχώρησαν ἐπὶ τὴν ἀντικρὺ ἐλευθερίαν, τὴν φανεράν λέγων.»

Τὰ δύο ἀνωτέρω παραδείγματα περιλαμβάνονται ἐν «Scholia vetera»², οὐχὶ δὲ ἐν «Scholia Arethæ». Προσθετέον δὲ ὅτι ἐν αὐτοῖς προκειμένου περὶ τῆς ἡμετέρας διαιρέσεως νοητέα ἡ λ. οὐχὶ «βιβλίον», ἀλλὰ «βύβλος», ὡς εἰκάζεται, ἂν μὴ ἡ λ. «ἱστορία».

VI. Ἐν «ὑποθέσει» λόγου τοῦ Ἰσοκράτους

Τὴν μόνην χοῆσιν τῆς εἰς ὁκτὼ δὲ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ἣν ἀνεύρομεν ἐν τοῖς εἰς Ἰσοκράτη σχολίοις, εἶναι ἐν τῇ «ὑποθέσει» τοῦ Πλαταϊκοῦ, ἥτοι³:

1. Τὰ παραδείγματα κατὰ τὴν ἔκδ. G. Ch. Greene, Scholia platonica, Πενσυλβανία, 1938.

2. Βλ. ἀνωτέρω ἐκδόσεως «Ordo rerum», σ. VII-VIII.

3. Βλ. G. Dindorf, Scholia græca in Æschinem et Isocratem, Ὁξφόρδη, 1852.

117,10 : «περὶ τοὺς χρόνους τοῦ λόγου τούτου πολλοὶ πλανῶνται. Ζητοῦσι γὰρ πῶς δυνατὸν εἰρηκέναι τὸν Ἰσοκράτην ὑπὲρ Πλαταιέων, κατασκαφέντων ἐν τῇ γ' ἱστορίᾳ (Γ', 68) τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.»

Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐν τῷ μοναδικῷ παραδείγματι τούτῳ μνημονεύεται οὐχὶ λέξις, ἥτις ἐνδέχεται νὰ ἀνήκῃ καὶ εἰς ἄλλο βιβλίον τοῦ Θουκυδίδου ἢ νὰ ἀνεγινώσκετο ἄλλοτε ἐν τινὶ βιβλίῳ αὐτοῦ, ἐνθα σήμερον δὲν ἀναγινώσκεται, ἀλλὰ γεγονός, ὥς καὶ ἐν ἄλλοις μνημονευθεῖσιν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παραδείγμασι παρατηρεῖται. Περὶ τῆς ἐξιστορήσεως δὲ τοῦ γεγονότος τούτου ἐν τῷ καὶ κατὰ τὴν παρ' ἡμῖν διαιρέσιν τρίτῳ βιβλίῳ τοῦ Θουκυδίδου οὐδεμίᾳ χωρεῖ ἀμφιβολία. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι ὅτι μετὰ τοῦ «τῇ γ'» κεῖται ἐν αὐτῷ τὸ «ἱστορία», τὴν λέξιν δὲ ταύτην πολλαχοῦ ἐδέχθημεν μετὰ τοιαῦτα θηλυκὰ ὥς ἐνδεχομένως νοουμένην. Περὶ χρονολογήσεως τοῦ ἀνωτέρω χωρίου οὐδὲν συγκεκριμένον δύναται νὰ λεχθῇ.

VII. Ἐν σχολίοις τοῦ Ἰωάννου Δοξαπατρῆ

Πρόκειται περὶ σχολίων, εὐρισκομένων ἐν τῇ συλλογῇ «Anecdota græca oxoniensia», τῇ ἐκδοθείσῃ ὑπὸ τοῦ Cramer¹. Ἐν ἐνὶ δὲ μόνῳ τῶν ἱκανῶν ἐν αὐτῇ παραδειγμάτων, ἐνθα γίνεται μνεία τοῦ Θουκυδίδου, μνημονεύεται καὶ τὸ ἀντίστοιχον βιβλίον τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἔργου «Excerpta rhetorica» (fol. 145v)², ἐν τῇ ἐκδόσει δὲ αὐτοῦ ἀναγινώσκεται ὁ χαρακτηριστικὸς ὑπότιτλος : «excerp. e Joann. Doxopatr. Comment. in Hermog. Π. εὐρ. Lib. I», ἔχει δὲ τοῦτο ὡς ἀκολουθῶς (168,3) : «οὐδὲν γὰρ ἐν τῇ παρούσῃ συντάξει δηλοῖ (sc. τὸ εἶναι) καὶ παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ ἐν τῇ τοῦ Φορμίωνος δημηγορίᾳ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῆς συγγραφῆς (B', 89) : τὸν δὲ ἀγῶνα οὐκ ἐν τῷ κολπῷ (γρ. κόλπῳ) ἐκὼν εἶναι ποιήσασθαι».

Τὸ ἔργον τοῦτο, ἐν ᾧ ἀνευρίσκεται ἡ εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσις τοῦ θουκυδιδείου ἔργου ἐν μόνῃ χρῆσει, εἶναι σχόλια τοῦ Ἰωάννου Δοξαπατρῆ, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγεται, εἰς ἔργα τοῦ Ἑρμογένους καὶ τοῦ Λιβανίου. Ὁ λόγιος δὲ οὗτος μοναχὸς ἤκμασεν, ὡς φαίνεται, κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ ΙΑ' αἰ. μ.Χ.³. Προσθετέον ὅτι καὶ ἐν τῷ ἐκ τοῦ ἔργου τούτου παραδείγματι νοητέα οὐχὶ ἡ λ. «βιβλίον», ἀλλ' ἡ κατὰ θηλυκόν, ὡς πολλάκις ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παρατηρήθη, λ. «βύβλος», ἀν μὴ ἡ λ. «ἱστορία».

1. Ὁ πλήρης τίτλος αὐτῆς εἶναι : «Anecdota græca e codd. manuscriptis bibliothecarum oxoniensium descripsit J. A. Cramer, τόμ. Α', Β 1835, τόμ. Γ' 1836, τόμ. Δ' 1837, Ὁξφόρδῃ.

2. Anecdota græca, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Δ', σ. 155 κ.ἐξ.

3. Περὶ τούτου, ἐκτὸς ἄλλων, βλ. Radermacher, ἐν Pauly-Wissowa, RE, τόμ. Ε', στ. 1612, ἐν λ. Doxapateres.

Ὁ ἄνωτέρω κατάλογος τῆς ἐν σχολίοις χρήσεως διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου δὲν δύναται προδήλως νὰ θεωρηθῇ πλήρης. Περαιτέρω πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐν τισι σχολίοις οὐδεμία γίνεται μνεία περὶ διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου οὐδὲ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ. Ἐν ἄλλοις ἐξ ἄλλων σχολίοις μνημονεύεται ἀπλῶς οὗτος, ὡς ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Ὀμήρου Ὀδύσειαν¹, ἀπροσδοκῆτως μᾶλλον ἐνταῦθα, ἢ καὶ παρατίθεται χωρίον ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ, ἄλλα δὲν ἀναγράφεται τὸ σχετικὸν βιβλίον τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τοιοῦτό τι δὲ συμβαίνει ἦττον βεβαίως συχνάκις, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λίαν σπανίως, οἷον ἐν τοῖς σχολίοις εἰς Πίνδαρον², εἰς Εὐριπίδην³, εἰς Λουκιανόν⁴. Κατάλογος, περιέχων τὰς μνείας ταύτας τοῦ Θουκυδίδου, ὡς καὶ τὰς ἀναγραφὰς τῶν τοιούτων χωρίων, θὰ ἦτο βεβαίως λίαν μακρὸς καὶ θὰ ἐδείκνυε μὲν καὶ ἄλλα καὶ τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Θουκυδίδου ἀποδιδιομένην σπουδαιότητα, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἔξω τοῦ ὑποκειμένου τῆς παρούσης πραγματείας, ὡς ἡμεῖς κρίνομεν τὰ πράγματα. Ὅπωςδήποτε, τὰ ἐκ τῶν σχολίων παρατεθέντα ἄνωτέρω στοιχεῖα στηρίζουσι καὶ ταῦτα οὐχὶ ἀσθενῶς τὴν περὶ τῆς χρήσεως τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐκτεθεῖσαν ἄποψιν.

Δ' – ΤΑ ΕΠΙ ΜΕΡΟΥΣ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Ἡ ἄνωτέρω ἔρευνα ὡς πρὸς τὰς διαιρέσεις τοῦ θουκυδιδείου ἔργου δὲν δύναται προδήλως ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς νὰ ἔχη τὴν ἀκραν ἐπιθυμητὴν πληρότητα⁵. Ὅμως, ὡς αὕτη στηρίζεται ἐφ' ἱκανῶν τὸ εἶδος, τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν σπουδαιότητα πηγῶν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τὸν ἡμέτερον συγγραφέα συναπτομένων, καὶ ἐκτείνεται εἰς εὐρυτάτην, εἰς τὴν ὅλην σχεδὸν περιόδον τῆς συστηματικῆς φιλολογικῆς ἐρεῦνης παρὰ τοῖς παλαιότεροις Ἑλ-

1. Βλ. Scholia græca in Homeri Odysseam, ἔκδ. G. Dindorf, τόμ. Α', Ὁξφόρδη, 1856, σελ. Ὀδ. Γ 73.

2. Βλ. Scholia vetera in Pindari carmina, ἔκδ. A. B. Drachmann, παρὰ Teubner, τόμ. Β', 1910, σελ. Πυθ. Γ', 120b.

3. Βλ. Scholia in Euripidem, ἔκδ. E. d. Schwartz, τόμ. Β', Βερολίνον, 1891, ἐπὶ παραδείγματος σελ. εἰς Ἰππόλ. 269.

4. Βλ. Scholia in Lucianum, ἔκδ. H. Rabe, παρὰ Teubner, 1906, 214, 10.

5. Σημειωτέον ὅτι ὑπῆρξαν καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς γνωστῆς ἡμῖν πηγῆς, οὐχὶ βεβαίως σπουδαῖον τι εἰσφερούσης εἰς τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν θέμα, δὲν ἐπεχειρήθη διὰ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν αἰτίαν ἐνταῖς ἐν τοῖς ἄνωτέρω. Οὕτως, προκειμένου περὶ τῶν ἀναγνωσκομένων ἐν «Anecdota græca» τοῦ Bachmann (τόμ. Β', Λειψία, 1828 (Epimetrum), σ. 380, 13, ἐν λ. ἐπιμαχεῖν): «...Θ. ἐν τῇ πρώτῃ διέσταλκε λέγων Ἀθηναίους ἑπαιχταίαν μὲν οὐ ποιήσασθαι, ἐπιμαχίαν δέ.» Οὕτω καὶ περὶ Ἀνωνύμ., Β. Θουκ. 9: «τὴν γὰρ δόδον ἱστορίαν.»

λῃσιν, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὅτε αὕτη ἀνεπτύχθη, μέχρι τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν συναγωγὴν τῶν διαπιστώσεων, αἵτινες δὲν φαίνονται προσωρισμέναι νὰ ὑποσῶσιν εὐχερῶς ριζικὰς μεταβολὰς ἐκ νέων ἐνδεχομένως ἐπὶ μέρους παρατηρημάτων. Ἄλλως δὲ ἡ ἐκ τῆς ἐρεῦνης ταύτης συγκομιδὴ φαίνεται πλουσία, συγκρινομένη μάλιστα πρὸς ὅ,τι μέχρι σήμερον ἦτο ἐπὶ τοῦ θέματος καλῶς γνωστόν, κατὰ τὰ ἐν Schmid-Stählin, ἐνθ' ἄνωτ., παρατιθέμενα. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ἐν πρώτοις ὅτι τὰ παρατιθέμενα περὶ τῶν διαιρέσεων τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου δὲν παρέχουσιν οὐσιώδεις διαφορὰς πρὸς τὰ πράγματα, ὥς ταῦτα μηνύει ἡ παρὰ συγγραφεῦσι καὶ ἐν τοῖς σχολίοις χρήσις τῶν διαιρέσεων τούτων. Περαιτέρω δὲ προκύπτουσι τὰ ἀκόλουθα μᾶλλον συγκεκριμένα :

α') Οὐδεμία διαιρέσις τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου προέρχεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ.

β') Διαιρέσεις τοῦ ἔργου τούτου πρέπει νὰ ἀνεπτύχθησαν μόνον ἀπὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὁφείλονται δὲ αὗται εἰς τεχνικὰς κατὰ πρῶτον λόγον αἰτίας, ὥς εἶναι τὰ εἰλητάρια.

γ') Ὑπῆρξαν τρεῖς ἐν λόγῳ διαιρέσεις τοῦ ἔργου τούτου, μόνου παρὰ τοῦ Μαρκελλίνου καὶ αἱ τρεῖς μνημονευόμεναι, ἡ εἰς ὀκτώ, ἡ εἰς ἑννέα καὶ ἡ εἰς δέκα τρία βιβλία διαιρέσις. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη εἶναι ἡ μόνη, ὥς παραδίδεται, «*κοινὴ καὶ κρατήσασα*», ἐν ἀποκλειστικῇ δὲ χρήσει ἀνευρισκομένη. Ἡ δευτέρα διαιρέσις ταυτίζεται, ὥς εἰκάζεται, κατὰ τὰ ἑπτὰ βιβλία πρὸς τὴν πρώτην, τὰ δύο δὲ πρῶτα βιβλία αὐτῆς προῆλθον πιθανῶς ἐκ διαιρέσεως τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς πρώτης διαιρέσεως. Ὡς δὲ οὐδαμοῦ αὕτη εὐρίσκεται ἐν χρήσει, φαίνεται ὅτι ταχέως περιέπεσον εἰς ἀχρησίαν. Ἡ τρίτη τῶν ἀνωτέρω διαιρέσεων, λεπτομερεστέρα, ὥς εἰκός, τῶν δύο ἄλλων, οὐδαμοῦ καὶ αὕτη φέρεται ἀποδεδειγμένως ἐν χρήσει, ἀσφαλεῖς δὲ τινὰς ἐνδείξεις τῆς χρήσεως αὐτῆς συνάγομεν ἐκ τῆς ἐν τοῖς σχολίοις μνείας τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους βιβλίων τινῶν αὐτῆς.

δ') Πᾶσαι αἱ ἀνωτέρω διαιρέσεις, γνωσταὶ ἤδη ἐπὶ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, πρέπει νὰ εἶναι ἱκανῶς παλαιαί. Ἀνεπτύχθησαν δὲ αὗται, ὥς ἐλέχθη, διὰ τεχνικὰς κατὰ πρῶτον λόγον αἰτίας, ἀλλ' ἐκ τούτων μία μόνη, ἡ πρώτη ἀποδεδειγμένης εἶναι ἐν ὁμοίῳ κοινῇ χρήσει καὶ μετὰ τὴν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν κωδίκων ἐκλείψιν τῶν αἰτιῶν αὐτῶν, προδήλως, καθόσον ἱκανοποιεῖ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου. Ἐντεῦθεν δ' εἰκάζεται ὅτι αἱ δύο ἄλλαι, λαβοῦσαι ἑκαστὴν τινα, ὅπωςδὴποτε δ' οὐχὶ μεγάλην, κατὰ τὴν περιοδὸν τῶν εἰληταρίων, περιέπεσον κατόπιν βαθμυδὸν ἀλλὰ συντόμως εἰς ἀχρησίαν, καθόσον, ὥς φαίνεται, ἐμειονέκουν ἀπὸ ἀπόψεως ἐσωτερικῆς ὡς πρὸς τὴν πρώτην. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, εἰκάζεται ἐπίσης ὅτι αἱ περὶ μᾶς τῶν διαιρέσεων τούτων μνεῖαι ἐν τοῖς σχολίοις πρέπει νὰ εἶναι ὡσαύτως παλαιαί.

ε') Εἰδικώτερον, ἢ πρώτη, ἢ εἰς ὀκτὼ βιβλία διαίσεις μαρτυρεῖται οὕσα ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεύς, ἥτοι ἀπὸ τοῦ Α' αἰ. π.Χ. μέχρι καὶ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου, ἥτοι καὶ τοῦ ΙΔ' αἰ. μ.Χ., καθ' ὅλην δηλονότι σχεδὸν τὴν περίοδον, ὡς ἀνωτέρω περιεγράψαμεν αὐτήν, τῆς συστηματικῆς φιλολογικῆς ἐρεύνης παρὰ τοῖς παλαιότεροις Ἑλλήσιν. Ἐκ τῶν εἰληταρίων εἰσηλθε καὶ ἐπεκράτησεν εἰς τοὺς κώδικας, κατίσχυσε δ' ἔκτοτε ὡς κοινὴ ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν.

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεμαρτυρημένης χρήσεως ἀνευρίσκομεν αὐτὴν ἐν ἀποκλειστικῇ χρήσει παρὰ δοκιμιογράφοις, ὡς εἶναι ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς καὶ ὁ Πλούταρχος, καὶ συμποσιογράφοις, ὡς εἶναι ὁ Ἀθήναιος, ὅπερ δὲ σπουδαιότερον, παρὰ γραμματικοῖς, ὡς ὁ Ἡρωδιανὸς καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Κορίνθιος, ὁμοίως δ' ἐν λεξικοῖς, ὡς ἐν τοῖς Σεγυεριοῖς λεξικοῖς, τοιαῦτα δὲ εἶναι τὸ τοῦ Φρυνίχου τοῦ Ἀραβίου, τὸ τοῦ Ἀντατικιστοῦ, τὸ Περί συντάξεως, τὰ τιτλοφορούμενα «Λέξεις ῥητορικαὶ» καὶ «Συναγωγὴ λέξεων χρησίμων», ἐπίσης δ' ἐν τῇ ἐπιτομῇ τῶν Ἑθνικῶν τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φωτίου, τῷ Σαββαϊτικῷ λεξικῷ, τῷ τοῦ Σουΐδα, τοῖς φερομένοις ὡς «*Etymologici græci parisienses*», ἐν τῷ Κανταβριγιανῷ λεξικῷ καὶ τῷ λεξικῷ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου. Τὰ ἔργα ταῦτα, λαμβανόμενου ὑπ' ὅσιν καθόλου τοῦ αἰῶνος, καθ' ὃν ἐγράφησαν, καλύπτουσιν ἐν πλήρει σχεδὸν συνεχεῖα ὁλόκληρον τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ Α' αἰ. π.Χ. μέχρι καὶ τοῦ ΙΔ' αἰ. μ.Χ., τὸ δὲ παρατηρούμενον κυρίως διάλειμμα δύο ἐν συνόλῳ αἰῶνων, τοῦ Ζ' καὶ τοῦ Η', δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῆς περὶ τὰ γράμματα ἀφορίας τῶν χρόνων ἐκείνων¹. Ἐπομένως, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι κατ' οὐσίαν συνεχῶς καθ' ὅλην τὴν ἀνωτέρω περίοδον διαπιστοῦται ἐν τοῖς ἐκάστοτε παραγομένοις ἔργοις ἡ παρουσία τῆς εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσεως τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι συνήθως ὁ βίος ἐνὸς ἔργου δὲν ἐκτείνεται μόνον εἰς τὸν αἰῶνα, καθ' ὃν τοῦτο ἐγράφη, τοῦτο δ' ἰσχύει πολλῶν μᾶλλον προκειμένου περὶ ἔργων τὰ μάλιστα χρηστικῶν, οἷα εἶναι τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ λεξικογραφικὰ, μεγάλου δὲ μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν κύρους, ὡς εἶναι μάλιστα τὸ τοῦ Ἡρωδιανοῦ.

Ἐν ἀποκλειστικῇ ὁμοίως χρήσει εὐρίσκεται ἡ διαιρέσις αὕτη ἐν τοῖς εἰς Θουκυδίδην σχολίοις, εἰδικώτερον δὲ καὶ παρὰ τῷ Μαρκελλίνῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν σχολίοις εἰς πολλοὺς ἄλλους συγγραφεῖς, ὡς τὸν Αἰσχίνην, τὸν Δημοσθένη,

1. Εἶναι ἡ περίοδος τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς «ἐποχὴ θλιβερᾶς ἐρημώσεως» ὑπὸ τοῦ Κ. Κροὺμβάχερ ('Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α', σ. 20), ἐκτείνεται δὲ αὕτη ἀκριβέστερον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ζ' μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Θ' αἰ. (βλ. κ. ἄλλα κ. Κ. Κροὺμβάχερ, ἔνθ' ἄνωτ., τόμ. Β', σ. 216 κ. ἐξ., Δ. Ἀ. Ζακυθινόυ, Βυζάντιον, Ἀθήναι, 1951, σ. 98).

τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἰσοκράτη, ὡς καὶ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἰωάννου Δοξαπατοῦ. Τῶν εἰς Θουκυδίδην δὲ σχολίων, ἐν οἷς εὐρύτατα χρησιμοποιεῖται ἡ διαιρέσις αὕτη, τὰ παλαιότερα τμήματα δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, τὰ δὲ νεώτερα ἀσφαλῶς δὲν εἶναι προγενέστερα τοῦ Τζέτζου, καλύπτουσι δηλονότι ταῦτα περίοδον, οὐχὶ κατὰ πολὺν ἀφισταμένην τῆς καθ' ἣν ἡ μεμαρτυρημένη παρὰ συγγραφεῦσι χρῆσις τῆς διαιρέσεως ταύτης.

ζ') Ὡς ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἀμέσως προηγούμενος ἔργων προκύπτει, τὰ λεξικά, τὰ μάλιστα ὄντα, ὡς ἐλέχθη, χρηστικά, εἶναι τὰ πολλῶν πολυαριθμότερα ἐκ τῶν ἔργων, ἐν οἷς εὑρεται ἐν χρήσει ἡ εἰς ὀκτὼ βιβλία διαιρέσις, ταῦτα δὲ εἶναι καὶ τὰ εἰς μήκιστον χρόνον ἐκτεινόμενα.

ζ') Τρεῖς εἶναι οἱ ὅροι, οἱ τιθέμενοι ἢ νοούμενοι περὶ μερῶν τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, ἥτοι δύο κατὰ θηλυκὸν γένος, «βύβλος», «ἱστορία» καὶ εἷς κατ' οὐδέτερον, «βιβλίον». Ἐπικρατέστεροι εἶναι οἱ δύο πρῶτοι, ἐκ τούτων δὲ ὁ μὲν ὅρος «βύβλος» κεῖται παρὰ τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἀλικαρνασσεῖ, ὁ δὲ «ἱστορία» ἐν τισι τῶν σχολίων, ὡς τοῖς εἰς Θουκυδίδην, τοῖς εἰς Δημοσθένη καὶ τῇ «ὑποθέσει» τοῦ Πλαταῖκου τοῦ Ἰσοκράτους. Ἀλλὰ τὸ πολλῶν συνηθέστερον εἶναι νὰ δηλῶται τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου διὰ τακτικοῦ ἀριθμητικοῦ κατὰ θηλυκὸν γένος (ἐνίοτε καὶ δι' ἀπολύτου ἀριθμητικοῦ μετὰ θηλυκοῦ ἄρθρου, ὅπερ τὸ αὐτό)¹, νοουμένου τοῦ ὅρου «βύβλος», ἂν μὴ «ἱστορία», τοῦτο δὲ παρατηρεῖται ἐν τοῖς πλείοσι τῶν ἀνωτέρω κειμένων, ἀποκλειστικῶς δὲ σχεδὸν πάντοτε ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀθηναίου μέχρι τοῦ Θωμᾶ τοῦ Μαγίστρου. Ἦτιον συχνὸς εἶναι ὁ τρίτος ὅρος, ἀπαντῶν ἤδη παρὰ τῷ Ἡρωδιανῶ καὶ Φρυνίχῳ, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι οὗτος φέρεται ἐν τοῖς πλείστοις τῶν λεξικῶν, ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται ἡ ἀπροσδόκητος ἄλλως ἐπικράτησις αὐτοῦ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις.

Ε' — ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Κατόπιν τούτων, φαίνεται εὐσταθοῦσα ἡ ἄποψις ὅτι ἐκ τῶν τριῶν ὑπαρχασῶν διαιρέσεων τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου, τῆς εἰς ὀκτὼ, τῆς εἰς ἑννέα καὶ τῆς εἰς δέκα τρία βιβλία, ἡ πρώτη, πρῶτον δημιουργημὰ ἤδη τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἐπεβλήθη, ὑποσκελίσασα τὰς δύο ἄλλας, κατὰ περίοδον τῆς μεγίστης παρ' ἀρχαίοις ἐπιδόσεως τῆς συστηματικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, προέβη δέ, ὡς φυσικόν, εἰς πλήρη ἐπικράτησιν καὶ ἀποκλειστικὴν χρῆσιν,

1. Ἐνίοτε γίνεται τοῦτο δι' ἀπολύτου ἀριθμητικοῦ ἄνευ τοῦ ἄρθρου, ὡς ἐν τῷ Σαββαϊτικῷ λεξικῷ, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οὐδὲν σημειοῦται περὶ τοῦ νοουμένου ὅρου.

τοιαύτη δὲ φαίνεται ἐν τῇ παραδόσει κατὰ τοὺς ἔπειτα μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων βυζαντινῶν χρόνους, ἐν οἷς τὰ σχετικὰ ἔργα τῆς περιόδου ἐκείνης, μάλιστα δὲ τὰ γραμματικά, ἐκρίνοντο ὡς πρότυπα, προβαλλόμενα εἰς ἀκριβῆ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἄκριτον μίμησιν. Προσθετόν ὅτι ἡ χρῆσις αὕτη ὑπῆρξε συχνὴ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἄλλωστε καὶ διότι ὁ Θουκυδίδης ἀπέβη κατ' αὐτοὺς συγγραφεὺς ἐκ τῶν πλέον προσφιλῶν τῆς «*θύραθεν παιδείας*», ἡ δὲ δημιουργηθεῖσα, ἀδιάπτωτος σχεδὸν καί, οὕτως εἰπεῖν, φυσιολογικὴ περὶ τῆς χρήσεως ταύτης παράδοσις συνεχίζεται κατὰ τοὺς νεωτέρους, ὡς καὶ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ¹.

Θ. Σ. TZANNETATOS

1. "Ἄλλο καθολικὸν ἄλλ' ἄσχετον πρὸς τὸ ὑποκείμενον τῆς παρουσίας πραγματείας συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ κειμένου τοῦ Θουκυδίδου παρὰ συγγραφεῖσι καὶ ἐν σχολίοις εἰς συγγραφεῖς, ἄλλους βεβαίως ἢ ὁ ἱστορικὸς οὗτος, τοῦ μεταγενεστέρου δὲ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ, εἶναι λίαν συχνή. "Ἐκδοσις τῶν ἐν τοῖς ποικίλοις σχολίοις τούτοις παρατηρημάτων εἰς τὸ κείμενον τοῦ Θουκυδίδου, εἰ δυνατόν δὲ καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἢ καὶ παρὰ συγγραφεῖσι χωρίων αὐτοῦ, θὰ ἦτο χρήσιμος ὑπηρεσία εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τούτου καὶ τὴν καθόλου ἐρμηνείαν αὐτοῦ.